

ZÜHD VE SÛFİLERİN ZÜHDE YÜKLEDİKLERİ ANLAM Tasavvufta Dünyevileşmeye Tepkisel Yaklaşım

Kadir Özköse*

Anahtar Kelimeler: Zühd, zâhid, Kitâbü'z-Zühd, dünya.

Dünyevileşmeden kastımız sekülerizm değil, kişinin dünyanın geçici heveslerine bel bağlaması, mâsivâyâ gönül vermesidir. Dünyadan soyutlanmak, Allah'ın helâl kıldığı dünya nimetlerini haram kılmak, dünya hayatının gerçeklerinden kaçınmak ne İslâm'ın, ne de İslâm tasavvufunun ruhunda görülebilir. Günümüzde gerek bazı müslüman düşünürleri, gerekse batılı araştırmacılar tarafından sûfilere yönelik dile getirilen eleştiri ve tenkitlerde ifade edildiği gibi, zühd olgusu manastır hayatının, doğu mistisizminin uzantısı değil, Kur'ânî bir kavramdır. Biz bu çalışmamızda Kur'ân'ın dünya hayatına nasıl baktığını, Kur'ân'ın tebliğcisi olarak Hz.Muhammed (s.)'in hayatında zühdün hangi düzeyde görüldüğünü, mutasavvıfların zühd kavramına yükledikleri anlamları tetkik etmeye çalışacağız. Tasavvufa ve mutasavvıflara yöneltilen bir lokma, bir hırka anlayışının, madde ve dünyadan el etek çekme düşüncesinin ne kadar tutarlı olup olmadığını değerlendirmeye çalışacağız. Kendi değerlendirmelerimizi sunarken, temel tasavvuf kaynaklarında yer alan zühd konusundaki sûfî söylemlerini ortaya koymaya gayret göstereceğiz. Araştırmamız boyunca kimi sûfilerin zühd konusunda ne tür yanlışlıklara düştüklerini de yer yer dile getirmeye çalışarak, ifrat ve tefrit çizgisinden uzak, bencilliğin ve maddenin bağımlısı haline bürünen insanlara, madde bağımlısı değil maddenin hâkimi, altın ve dinarın değil Hakk'ın kulu olmanın örneğini sunan mutasavvıfların yaklaşımları ile konuya açıklık kazandırmak istiyoruz. Konunun kavramsal boyutunu ortaya koyarak çalışmamızı sürdürebiliriz.

1. Zühd Kavramının Lügat Anlamı:

Zühd, Arapça z h d fiilinin mastarı olup, lügatte bir şeye meyletmemek, rağbet etmemek, yüz çevirmek, ilgisiz davranmak ve terk etmek manalarına gelir¹. Bu terk etme işi, o şeyi küçümsemekten, günah saymaktan veya azlığından dolayıdır². Bütün dinciler, z h d kökünden türeyen kelimelerde azlık veya azla yetinme manasının ortak olduğu konusunda mütefiktirler³. Kısaca, zühd, isteksizlik, rağbetsizlik, önemsizlik, terk etmek, kötü kabul edilen şeylerden yüz çevirmek, dünyaya buğzetmek, mâsivâyâ terk anlamlarına gelmektedir.

* Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

¹ İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâlüddin Muhammed b. Mükerrrem el-Afrikî, **Lisânu'l-Arab**, "zhd" maddesi, c.III, Dâru Beyrut, Beyrut 1955-1956, s.196-197;el-Kâşânî, Abdurrezzâk, **Mu'cemu Istilâhâtis-Süfiyye**, thk.Abdulâl Şahin, Kahire 1992, s.216.

² Zebidî, **Tâcu'l-Arûs**, "zhd" maddesi, Matbaatu'l-Vehbiyye, Kahire 1287, c.II, s.369-370.

³ Asım Efendi, **Kâmus Tercümesi**, "zühd" maddesi, Matbaatü Bahriyye, İstanbul 1304-1305, c.I, s.1155-1156.

2. Zühd Kavramının İstilah Anlamı:

Tasavvufî istilâh olarak, dünyadan yüz çevirmek, nefsi mâsivâyâ olan meyil ve sevgiden alıkoymak⁴, hırslı, ihtiraslı, çıkarıcı, menfaatperest, bencil, tûl-i emel sahibi, muhteris olmamak, günâha, harama, insanı Hakk'tan uzaklaştırmaya vesile olacak her şeye râğbetsizliktir⁵. Zühdü, "dünyayı terk, kimin eline geçerse geçsin ona aldirmamak", şeklinde tarif eden Ebû Osman el-Hîrî (ö.298/910), "elde bulunmayan şeyin, gönülde de bulunmamasıdır"⁶ diyen Cüneyd-i Bağdâdî (ö.297/909), "Cenab-ı Hak, evliyayı dünyadan soyup çıkardı, asfiya (saf insanlar)yı ondan korudu, âşıkların gönüllerinden dünyayı tamamen çıkardı, çünkü dünya kirinin bunlara bulaşmasına râzî olmadı" diyen⁷ Seriyü's-Sakatî (ö.257/870), kalpte dünya ve menfaat sevgisi (hubb-i dünya) taşımamaya, maddenin ve menfaatin kalbe soğuk gelmesine dikkat çekmektedir⁸. Bu noktada İmâm-ı Gazzâlî (ö.505/1111), herhangi bir şeyden vazgeçmenin zühd olmadığını, asıl hünlerin onun yerine daha iyi ve daha güzeline koymak olduğunu vurgulamaktadır⁹. Buna göre zühd, kasr-ı emel sahibi olup¹⁰, manevî değerlerin maddî değerlerden üstün ve önemli bulunduğuna inanmak demektir. Nefsin safında insana tahakküm eden maddeyi, ruhunun tasarrufuna geçirme ameliyesi, gönül hânesini ağıyârdan temizleyip, Allah sevgisi ile dolmasını sağlayan bir kalp aktivitesidir.

3. Kur'ân'da Dünya Hayatı ve Zühd:

Zâhid kelimesi Kur'ân-ı Kerim'de terim olarak, "rağbet etmemek" mânâsında, sadece bir yerde geçmektedir¹¹. Bu âyette, Hz.Yusuf (a.)'in kardeşleri tarafından kuyuya atılması, bir kervan tarafından bulunup satılması hikâye edilirken zikredilmektedir. Mahiyet açısından ise, dünyadan nasibini unutmamakla¹² birlikte Allah Teâlâ'yı hatırdan çıkarmamak¹³, ticaret ve alış-verişin, O'nu anmaktan, namazı kılmaktan ve zekâtı vermekten alıkoymaması¹⁴ şeklinde dile getirilmektedir. Kur'ân'da dünya ve mâsivâyâ tavır koyup, onlardan yüz çevirmek, Allah'a yönelmek "tebettül" olarak ifade edilmiştir¹⁵. Dünya ile âhiret arasında bir tercih yapma mecburiyeti ortaya çıktığı zaman hiç tereddüt etmeden âhiret hayatının tercih edilmesi istenmiş, aksi davranışta bulunanlar şiddetle kınanmıştır¹⁶. Zira, Kur'ân-ı Kerim'in tasvirine göre, dünya hayatı; insanı aldatan bir metâ¹⁷, âhiret hayatına oranla önemsiz¹⁸, faydası, âhiretin yanında pek az¹⁹, oyun, oyalanma ve eğlenceden ibaret²⁰, basit bir şey²¹dir.

⁴ el-Kuşeyrî, Ebu'l-Kasım Abdülkerim, **er-Risâletü'l-Kuşeyriyye fi İlmî't-Tasavvuf**, haz.Ma'ruf Zerrik, Ali Abdulhamid Baltacı, Daru'l-Hayr, Beyrut 1993, s.116.

⁵ Abdulah b. Mübârek, **Kitâbü'z-Zühd ve'r-Rekâik**, tah.Habiburrahman Azamî, Beyrut 1386, s.85-89; Kuşeyrî, a.g.e., s.116.

⁶ Kelâbâzî, Ebu Bekir Muhammed, **et-Taarruf li-Mezhebi Ehli't-Tasavvuf**, tah.Mahmud Emin en-Nevevî, el-Mektebetü'l-Ezheriyyetu li't-Turâs, Kahire 1992, s.110; Kuşeyrî, er-Risâle, s.116.

⁷ Kuşeyrî, er-Risâle, s.115; Gazzali, Muhammed Ebu Hamid, **İhyau Ulumi'd-Din**, Daru'l-Cil, Beyrut 1992, c.V, s.95.

⁸ Kuşeyrî, a.g.e., s.116.

⁹ Gazzali, a.g.e., c.V, s.80.

¹⁰ Kuşeyrî, a.g.e., s.115; Gazzali, a.g.e., c.V, s.95.

¹¹ Yusuf, 12/20: "Onu (Yusuf'u Mısır'a varınca) düşük bir fiyata, birkaç dirheme sattılar, onun hakkında râğbetsiz (zâhid) idiler".

¹² Kasas, 28/77: "Allah'ın sana verdiğinden (O'nun yolunda harçayarak) âhiret yurdunu iste; ama dünyadan da nasibini unutma. Allah sana ihsan ettiği gibi, sen de (insanlara) iyilik et. Yeryüzünde bozgunculuğu arzulama. Şüphesiz ki Allah, bozguncuları sevmez".

¹³ Kehf, 18/24: "Ancak, Allah dilerse (yapacağım de). Unuttuğun zaman Allah'ı an ve 'Umarım Rabbim beni, doğruya daha yakın olana eriştirir', de".

¹⁴ Nûr, 24/37: "Onlar, ne ticaret ne de alış-verişin kendilerini Allah'ı anmaktan, namaz kılmaktan ve zekât vermekten alıkoymadığı insanlardır. Onlar, kalplerin ve gözlerin allak bullak olduğu bir günden korkarlar".

¹⁵ Müzzemmil, 73/8: "Her şeyden kesilip tam anlamıyla Allah'a yönel!"

¹⁶ İbrahim, 14/3; Naziat, 79/37-39.

¹⁷ Al-i İmran, 3/185; Kasas, 28/60; Muhammed, 47/36; Hadid, 57/20.

¹⁸ Nisa, 4/77.

¹⁹ Tevbe, 9/38; Ra'd, 13/26.

²⁰ En'âm, 6/32; Mü'min, 40/39; Kasas, 28/60; Ankebut, 29/64; Lokman, 31/33; Fâtır, 35/5.

²¹ Ra'd, 13/26.

Kadın, oğul, yığın yığın birikmiş altın ve gümüş, salma atlar, sağmal hayvanlar (gelir getiren her şey) dünya hayatının süs ve metâdır²².

Kur'ân'da yeryüzü için *arz* kelimesi kullanılmış, şu anda yaşanan hayata dünya hayatı denmiştir. Böylece Kur'ân'da arz coğrafî, dünya ise dinî ve ahlâkî bir terim olarak yer almış; dünya kötülenir veya hafife alınırken, kozmik varlığı değil burada sürdürülen ve âhiret kaygısını geri planda bırakan hayat tarzı kastedilmiştir.

Dünya hayatı Kur'ân'da genellikle âhiret hayatı ile birlikte anılmış, bazen ikisi arasında karşılaştırma yapılarak âhiret hayatının üstün olduğu belirtilmiştir. Kur'ân'a göre, âhiret için amelleri engellemeyen ve aksatmayan dünya hayatı meşrû bir nimet, hatta saâdetdir. Dünya mutluluğu ile âhiret mutluluğu birbirine zıt değildir. Âhiret mutluluğunu kazanmak için dünyadan vazgeçmek gerekmez. Dünyada refah içerisinde yaşayarak âhiret mutluluğu elde edilebilir. Âhiretlerini kaybedenler dünyada da mutlu olamazlar. İki cihanda yüzü ak olanlara karşılık yüzü kara olanlar da vardır. Nitekim müslümanların "Rabbimiz! Bize dünyada da âhirette de iyilik ver"²³ diye dua etmeleri öğütlenmiştir. Sūfler, zühdünde sadık olana dünyanın boyun eğerek geldiğini, gökten bir taç düşse, onun, mutlaka, istemeyenin kafasına isabet edeceğini söylemektedirler²⁴.

Özetle, Kur'ân, verâ ve takvayı teşvik etmekte, dünyadan ve onun süsünden insanı uzaklaştırmaya çalışmakta, ibadete, tüm varlığıyla Allah'a yönelmeye (tebettül), oruç tutmaya ve zühdün özüyle alâkalı diğer şeylere dâvet etmekte, dünya ile âhiret arasında bir tercih yapma mecburiyeti ortaya çıktığı zaman, hiç tereddüt etmeden âhiret hayatının tercih edilmesini istemekte, aksi davranışta bulunanlar şiddetle kınanmaktadır²⁵. Kur'ân, ibadet, ihlâs, namaz, zekât, oruç, takva, verâ ve zikir gibi zühdün özünü teşkil eden uygulamalara sürekli vurgu yapmakta ve inananları bu konuda teşvik etmektedir.

4. Hz.Muhammed (s.) ve Ashâb-ı Kiram'ın Zühd Hayatı:

Kur'ân'ın mübelliği ve ümmetin üsve-i hasenesi olan Hz.Muhammed (s.) ise, bütün ömrü boyunca zâhidâne bir hayat yaşadı. Yünlü, pamuklu, yamalı, yamasız, giysiler giydi. Ne varsa onu yedi. İbn Abbas'ın rivâyet ettiğine göre, Hz.Peygamber (s.) peşpeşe birkaç gece aç sabahlar, hane halkı da çoğu zaman akşamları yiyecek bir şey bulamazdı. Zâten ekmekleri arpa ekmeğiydi²⁶. Hasır ya da kilim üzerinde yudu. Üzerinde uyuduğu yatağı, kimi zaman, içi hurma lifleriyle dolu bir deri parçasından ibâretti²⁷. Zengin fakir herkesle görüşür, el sıkıştırdı. Kendi hayvanını sağar, merkebe binerdi. Aylarca hanesinde ocağın yanmadığı, sofrasında sıcak bir yemeğin bulunmadığı olurdu²⁸.

Hz.Peygamber'in zâhidâne yaşantısı yokluktan değil, kendi irâdesinin tezâhürüydü. Zira o, "Ben melik peygamber veya kul peygamber olma hususunda

²² Â l-i İmran, 3/14: "Kadınlara, oğullara, yığın yığın biriktirilmiş altın ve gümüşe, salma güzel atlara ve diğer hayvanlara, ekinlere olan ihtiraslı sevgi insanlar için bezenip süslenmiştir. Bunlar dünya hayatının iğreti metalleridir. Allah'a gelince, en son dönölüp varılacak yerin bütün güzelliği O'nun yanındadır..."

²³ Bakara, 2/201;A'râf, 7/156;Yunus, 10/64;Nahl, 16/122.

²⁴ Kuşeyrî, er-Risâle, s.116.

²⁵ İbrahim,14/3;Naziat, 79/37-39.

²⁶ İbn Sa'd, Muhammed, **et-Tabakatu'l-Kübra**, Dâru Sâdır, Beyrut, ts., c.I, s.400;Azzam, Abdurrahman, **Resul-i Ekrem'in Örnek Ahlâkı**, çev.Hayrettin Karaman, Yağmur yay., İstanbul 1975, s.36.

²⁷ Hz.Aişe anlatıyor: Ensardan bir kadın yanıma gelmişti. Resulullah (s.)'in yatağının katlanmış bir şilteden ibaret olduğunu görünce, doğru çıkıp evine gitti ve içi yün doldurulmuş bir yatak alıp getirdi. Resulullah (s.) (eve) geldiği vakit "Bu nedir?" diye sordu. Ben de 'Ensardan falanca kadın gelmişti. Senin yatağımı gördü ve bunun üzerine bunu gönderdi' dedim. Resulullah (s.) bana: "O yatağı geri yolla" dedi. Ben ise yollamadım, çünkü böyle bir yatağın evimde bulunması hoşuma gidiyordu. Resulullah (s.) ısrarla bana, üç sefer onu geri vermemi istedi ve "Ey Aişe! Allah'a yemin ederim ki, şâyet isteseydim Allah, altın ve gümüşten dağları benimle yürütürdü" buyurdu. Bunun üzerine ben de yatağı geri gönderdim". Ahmed b. Hanbel, **Kitâbü'z-Zühd**, ter.M.Emin İhsanoğlu, İstanbul 1993, s.30;Hatîb Bağdâdî,Ebübekr Ahmed b. Ali, **Târîhu Bağdad**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, ts., c.XI, s.102.

²⁸ Serrâc, Ebu Nasr et-Tûsî, **el-Luma'**, tah. Abdulhâlim Mahmud-Abdulkaki Sürur, Dâru'l-Kutubi'l-Hadise, Kahire 1960, s.136.

muhayyer bırakıldım. Cebrâil bana tevâzu göstermemi işaret etti. Ben de kul peygamber olayım, bir gün doyar, bir gün aç kalırım” dedim²⁹, demektir. Nitekim Arabistan yarımadasının tamamına yakın kısmının tek hâkimi hâline geldiği, gücünün zirvesine ulaştığı, devlet hazinesinin dolup taşıdığı zamanlarda bile, onun yaşantısında bir değişiklik olmadı, aslâ mal biriktirmedi, sade yaşantısından vazgeçmedi, eline ganîmet, ya da başka sûretle geçen malları, hemen sahiplerine ve fukaraya dağıtmaya büyük bir özen gösterdi. Ashâbını, özellikle suffe ashâbını, bu anlayışla yetiştirdi³⁰. Onun bu hayatına dayanamayıp, düzelen ekonomik durumdan yararlanarak, kendisinden dünyalık ve ziynet eşyası talebinde bulunan hanımlarını, ya dünyayı, ya da Allah ve Resulünü seçmeleri konusunda serbest bıraktı³¹, onların bu tutumlarından rahatsızlık duydu ve yirmi dokuz gün süreyle onları boykot etti (i'lâ). Hz.Peygamber'in eşleri, Allah'ı ve Resulünü tercih ederek, dünyalık talebinden vazgeçtiler, onun sade hayatını benimsediler.

Dünya ve dünya nimetlerine karşı herkesin kendisi gibi davranamayacağını da düşünmekteydi. Bu noktada, “Şu dünya caziptir; göz alıcı ve gönül çekicidir, tatlıdır”, buyurmaktadır³². İslâm'ın zenginlik ve servet konusuna getirdiği ölçülere uymak şartıyla zenginliği öven sözler söylemiş, zenginliği reddetmemiştir. Dürüst ve emin bir tüccarın nebiler, sıdıklar ve şehitlerle beraber olacağını dile getirmiştir³³. O Ashâbını, dünyanın terkine değil, “kendilerinden verdiğimiz rızktan infak ederler”³⁴ âyet-i gereğince, mallarının bir kısmını hayra sarf etmeleri yolunda Ashâbına tavsiyede bulunurdu.

Sûfler Allah Resulü ve Ashâbını kendileri için yegâne örnek telâkkî etmekteydiler. Ashâb-ı Kirâm da Peygamber (s.) gibi, kılık-kıyafete, yeme-içmeye önem vermemekte, ibadet ve tefekkür için تنها yerleri tercih etmekte, tam bir teslimiyet ve tevekkül yaşantısı sürmekte, Hz.Peygamber'in sohbet meclislerinde o konuşurken, başlarını önlerine eğmekte, derin bir huşu' ve sükuta dalmakta, kendilerinden geçmekte, gözleri yaşarmakta, kalpleri titremekte, sanki başlarına konan kuşu uçurmamanın hareketsizliği içinde bulunmakta, Hz.Peygamber'in huzurundan ayrıldıkları zaman, aynı rûhî hâli sürdüremedikleri için üzülmekte, bundan dolayı kendilerinin münafık olduğunu zanneden sahabeler bulunmaktaydı. Dört halife, Aşere-i Mübeşşere, Ebu'd-Derda, Ebu Zerr, Abdullah b. Amr, Abdullah b. Ömer, Ebu Hureyre, Bilâl-i Habeşî, Huzeyfe, Selmân-ı Fârisî, Suhayb, Mus'âb b. Umeyr, Abdullah İbn Mes'ud, Abdullah İbn Abbas, Osman b. Maz'ûn, Ammâr (r.) gibi meşrep ve mizaçları itibari ile fakr, zühd ve takvayı şiar edinen sahabeler, sûflerin model olarak benimsedikleri örneklerdir. Kısaca, zühd onların döneminde cemiyet halinde yaşanan bir haldir. Fakat dünya ve nimetlerine tamamen yüz çeviren bazı sahabeler bizzât Peygamber (s.) tarafından uyarılmış, aşırılığa gitmekten menedilmişlerdir. Zühd ve ibadetler konusunda aşırılığa kaçanlara vücudunun, gözünün, nefsinin, çoluk çocuğunun, hanımının, ailesinin, arkadaşının, misafirinin ve Rabb'inin kendisi üzerinde hakkı bulunduğunu ve her birinin haklarının verilmesini emretmiştir³⁵. Hz.Peygamber (s.) onlara kendisinin beşeri yönünü hatırlatmış ve

²⁹ Heysemî, Ali b. Ebîbekr, **Mecmeu'z-Zevâid ve Menbeu'l-Fevâid**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, ts, c.IX, s.192.

³⁰ Davetin ilk yıllarında, amcası aracılığı ile müşriklerin, davasından vazgeçmesi şartıyla; “İsterse onu başımıza kral yapalım, mal istiyorsa en zenginimiz o olsun” şeklinde yaptıkları teklifi geri çevirdi. et-Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr, **Tarihu'l-Ümem ve'l-Mülûk**, Dâru'l-Kâlem, Beyrut, ts., c.II, s.225;Köksal, M.Asım,**İslâm Tarihi Hz.Muhammed ve İslâmiyet (Mekke Devri)**, Şamil yay., İstanbul 1987, c.III, s.126.

³¹ Ahzab, 33/28-29:“Ey Peygamber! Eşlerine şöyle söyle: Eğer dünya dirliğini ve süsünü (refahını) istiyorsanız, gelin size boşanma bedellerinizi vereyim de, sizi güzellikle salıvereyim. Eğer Allah'ı, Peygamberini ve âhiret yurdunu diliyorsanız, bilin ki, Allah, içinizden güzel davrananlar için büyük bir mükâfat hazırlamıştır”.

³² Buhârî, İsmail b. İbrahim, **Sahîhu'l-Buhârî**, İstanbul, ts., cihad 37;Tirmizî, Muhammed b. İsa, **el-Câmiu's-Sahîh**, tah.Kemâl Yusuf el-Hût, Beyrut 1987, Fiten 26;Zühd 41.

³³ Tirmizî, a.g.e., Buyû 4.

³⁴ Bakara, 2/3.

³⁵ Buhârî, Sahih-i Buhari, savm, 51;Edeb, 86;Tirmizî, el-Camiu's-Sahih, Zühd, 63.

uyarmıştır. Allah'tan en çok kendisinin korktuğunu hatırlattıktan sonra, kendi hayatını örnek göstererek gece hem uyuyup hem namaz kıldığını, bazen iftar edip bazen oruç tuttuğunu, hayvan eti yediğini belirtmiş ve "benim sünnetimden ayrılan benden değildir"³⁶ buyurmuştur. Zira o, hayatın içinde bulunarak herkes gibi yemiş, içmiş, uyumuş, dinlenmiş, evlenip çocuk sahibi olmuş, elçiler göndermiş, elçiler kabul etmiş, ordular sevk etmiş, dünyanın imar ve tanziminin içinde bulunmuştur. Onun yolu hayattan kaçış değil, hayatı ve insanları ıslahıdır. Dünyadan el etek çekmek anlamına gelen ruhbanlığı şiddetle reddetmiş³⁷, müslümanlıkta dünyadan el etek çekmenin bulunmadığını, bir müslümanın mübah ve meşru dünya nimetlerinden faydalanabileceğini belirtmiştir. Bu noktada, "İslâm'ın ruhbanlığı cihaddır"³⁸ buyurmuştur.

5. Sūflerin Zühd Tanımları

İlk dönem sūflerinden her biri, içinde buldukları makamlara ve gerçekleştirdiği manevî tecrübeye dayalı olarak değişik zühd tariflerinde bulunmuşlar ve çeşitli şekillerde yorumlamışlardır. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz:

a. Zühd, haramlardan kaçınmaktır:

Helâl Allah tarafından mübâh kılınmıştır. Allah bir kuluna helâl bir mal ihsan eder, kul da şükretmek suretiyle Mevlâsı'na ibadet ederse, artık kulun irâdesi ile o nimeti terk etmesi, Hakk Teâlâ'nın izni ile elde tutmasına tercih olunamaz. Nimeti elden çıkarması ile elde tutması eşittir. Derler ki: "Elinizden çıkana üzülmesiniz, size verdiğine de sevinmesiniz diye"³⁹ meâlindeki Allah'ın sözü zühdün kaynağıdır. Şu hâlde zâhid, elinde mevcut olan dünyalığa sevinmeyen ve elden çıkan için de hayflanmayan kimsedir. Haramda zühd, yani haram olan şeylerden yüz çevirmek, bütün müslümanlara farzdır. Nitekim İbrahim Edhem, haramdan yüz çevirmenin farz, helâlden fazla olanı terkin fazilet, şüpheli olan şeylere yaklaşmamanın ise kerâmet alâmeti olduğunu ifade etmiştir⁴⁰.

b. Zühd, helâl ve mübahın ihtiyaçtan fazla olan kısmını terk etmektir.

Bazı sūflere göre, haramda zühd yapmak zâten şarttır, ama helâlde zühd yapmak fazilettir. Ebu Turab en-Nahşebî (ö.245/859), "Fakirin gıdası bulduğu şey, elbisesi vücudunu örten madde, meskeni konakladığı yerdir" demektedir⁴¹.

Hâline şükreden ve sabreden kul, Allah Teâlâ'nın kendisine ayırdığı kismete râzî olur ve Rabbi'nin ihsanına kanaat getirir. Dolayısıyla az mal ile iktifa etmek, dünyada zengin ve rahat olarak yaşamaktan daha mükemmel ve daha iyidir. Çünkü Hak Te (c.) halkı şu âyeti celile ile dünyada zühde davet etmiştir. "Dünyanın faydası pek azdır. Âhiret ise, sakınanlar için elbette hayırlıdır"⁴². İmâm Kuşeyrî, bu âyet gibi dünyayı zemmeden, ondan uzaklaştıran ve inananları zühde davet eden âyetlere dikkat çekmektedir⁴³. Zühdün başka şeyde değil, sadece helâlde olabileceğini söyleyen Ebu Hafs Haddâd (ö.265/878), dünyada helâlin ender olması nedeniyle zâhidlerin de nâdir bulunduğuna dikkat çekmektedir⁴⁴. Bu durumda kişinin nasibine düşenin aziyla yetinip, artanı fakirlere tasadduk etmek gibi bir fazilet vardır⁴⁵.

³⁶ Buhârî, a.g.e., İman, 13; Nikah, 1,8; Müslim, Ebu'l-Huseyn el-Kuşeyr, **Sahihu Muslim**, tah. Muhammed Fuad Abdalbaki, Beyrut 1983, Nikah, 5,8; Fezail, 127; Darimi, Abdullah b. Abdirrahman es-Semerkandî, **Sunenu'd-Darimî**, tah. Fevvez Ahmed Zemreli, Hlid es-Seb' el-Âlem, Beyrut 1987, Nih, 1,3.

³⁷ Darimi, a.g.e., Nikah, 3; Ahmed b. Hanbel, **el-Musned**, tah. Abdullah Muhammed ed-Derviş, Beyrut 1991, c.V, s.226.

³⁸ Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, c.III, s.82,266.

³⁹ Hadid, 57/23.

⁴⁰ Gazali, İhya, c.V, s.96.

⁴¹ Kuşeyrî, a.g.e., s.436.

⁴² Nisa, 4/77.

⁴³ Kuşeyrî, er-Risale, s.115.

⁴⁴ Sühreverdi, Ebu Hafs Şihabuddin, **Avârifü'l-Maarif**, Mektebetü'l-Kahire, Kahire 1393/1973, s.442.

⁴⁵ Cebeciöglü, Ethem, **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, Rehber yay., Ankara 1997, s.787.

c. Zühd, âhirete yönelmek için dünyadan el etek çekmektir:

Dünya zevkleri, içimizde çırpınan pek çok ihtiraslarımızın habercileridir. Zevkler gıdıklandıkça, emellerimizi artırır. Fazlalaşan emeller, elemeleri de beraberinde getirir. Müslümanın mal, mülk, mevki ve rütbe ihtirası, onu Hak'tan uzaklaştırır. İhtiraslar başkalarının kapısına yüz sürme alışkanlığı kazandırır. Emel-perest olmak insanı dünyaya bağlar. Nefsi doyurmak mümkün olmadığı için, onun beslenmesine yarayan emellerin de sonu yoktur. Her emel, sonunda bir elem meydana getirir. Bu yüzden emele, elem bozuntusu denilmiştir. Zühd, nefsin dünyaya iltifat ettiği, kalbin ona meylettği ve kişinin dünyalığı arzu ettiği anda, mücahede ile dünyadan yüz çevirmektir. Buna mütezehhid denir, zühdün başlangıcı sayılır⁴⁶. Mütezehhid, önce nefsini arıtır, sonra heves ettiği şeyleri gönlünden çıkarır, fakat Zâhid, önce heves ettiği şeyleri gönlünden çıkarır ve sonra onu ibadetle arıtır. Kendisine nasıl Zâhid olabilirim? diye soran bir şahsa Yahya b. Muâz, "Nefsine karşı sırren yürüttüğün riyâzet bahsinde: Allah üç gün rızkını kesse kendinde bir za'f hissetmeyeceğin bir dereceye ulaştığın zaman. Bu dereceye ulaşmadığın müddetçe zâhidler meclisinde oturman cehalettir, ayrıca zâhidler arasında rezil olmaktan da emin olamazsın"⁴⁷ şeklinde cevap vermiştir.

Âhiret ehlinin dünyaya rağbet etmemeleri ilâhî bir mevhibedir⁴⁸. Dünyaya rağbet, gam ve kederin artmasına sebep olurken, zühd, kalp ve beden huzur bulmasını sağlayan bir faktördür. Zira, Enes b. Malik'ten rivâyet edilen bir hadis-i şerifte Hz.Peygamber (s.), gayesi âhiret olanların kalbine, Allah'ın, zenginliği yerleştireceğinden, dünyanın kendisine rağbet edeceğinden, gayesi dünya olanların gözlerinin önüne fakirliği yerleştireceğinden ve iki yakasını bir araya getirmeyeceğinden bahsetmektedir⁴⁹. Bu anlayışın sonucu Hasan-ı Basrî (ö.110/728), "Zühd, dünyaya karşı isteksiz olmak, dünyaya bel bağlayanlara buğz etmek ve dünyada bulunan şeylerden nefret etmektir, âhirete karşı istekli olmaktır"⁵⁰, derken, Ebu Süleyman Dârânî (ö.215/830) de, "Bir kalbe dünya gelip yerleşirse, âhiret oradan göç edip gider" şeklinde bir yorum yapmaktadır⁵¹. Haram malın azabına, helâl malın hesabına hazır olmak kayıt ve şartıyla insan bütün dünya nimetleri ile içiçe olabilir. Hırs ve ihtirasa sevk ettiği, kibir ve gurura yol açtığı, çokluk yarışına büründürdüğü için sûfler, madde ve servete tepki göstermişlerdir. Çünkü, dünya hayatına meyletmek, âhiretin unutulmasına yol açar, dünyanın kulu, şehvetlerinin esiri yapar. Yine, erken dönem sûflilerinden Fudayl b. İyâz (ö.187/802):"Allah, şerrin tümünü bir eve doldurdu, dünya sevgisini de bu eve anahtar yaptı. Hayrın tümünü diğer bir eve doldurdu, zühdü de bu eve anahtar yaptı" demektedir⁵².

Dünya hayatının âhiret hayatı karşısındaki kısılgına, bu dünyadaki geçici lezzetlerin aldaticılığına, asıl ve ebed olan hayata hazırlık yapmanın gerekliliğine dikkat çekmek amacıyla Ahmed b. Ebi'l-Havârî (ö.230/844), "Dünyaya arzu ve sevgi gözüyle bakanın kalbinden Allah zühd ve yakîn nurunu söküp atar"⁵³ demektedir. "Allah'ın nezdinde bir sineğin kanadı kadar bile değeri bulunmayan murdar bir şeyi terk etmek için daha ne kadar çabalayacak, ondan yüz çevirmek için daha ne

⁴⁶ Abdulah b. Mübârek, Kitâbü'z-Zühd, s.9.

⁴⁷ Kuşeyrî, a.g.e., s.118; Gazali, İhya, c.V, s.113.

⁴⁸ Kübra, Necmuddin, **Tasabvufî Hayat**, haz.Mustafa Kara, Dergâh yay., İstanbul 1980, s.49.

⁴⁹ Vekî' b. Cerrah, **Kitâbü'z-Zühd**, tah.Abdurrahman b. Abdilcebbar el-Ferîvâî, Mektebetu'd-Dâr, Medine 1994, c.II, s.638.

⁵⁰ Hucvirî, Ali b. Osman, **Keşfu'l-Mahcûb**, arb.ter. Mahmud Ahmed Mâdi Ebu'l-Azâim, thk.İbrahim Dessûkî Daru't-Turâsî'l-Arabi, Kahire 1974, s.108.

⁵¹ el-Beyhakî, Ebubekr Ahmed b. Hüseyin, **Kitâbü'z-Zühd**, çev.Enbiya Yıldırım, İstanbul 2000, s.59;Kuşeyrî, a.g.e., s.411.

⁵² el-Beyhakî, Kitâbü'z-Zühd, s233;Kuşeyrî, a.g.e., s.119;Gazali, İhya, c.V, s.113.

⁵³ Kuşeyrî, a.g.e., s.410.

zamana dek uğraşacaksınız!"⁵⁴ diyen Ebu Bekr Vâsıtî (ö.330/941), kendisine zühdden sual edenlere, "Yazık size! Dünyada bir sineğin kanadından daha değerli ne var ki, onda zühd bahis konusu olsun!" (Hadiste; "Eğer dünyanın Allah indinde bir sineğin kanadı kadar değeri bulunsaydı, Allah kâfire bir yudum su bile içirmezdi"⁵⁵ diye buyurulmuştur. Bu kadar değersiz olan bir şeye rağbet etmemek meziyet midir ki!)⁵⁶ şeklinde cevap veren Ebu Bekr Dülef b. Cahder Şiblî (ö.334/945) gibi sūfler, dünyanın geçiciliğine, âhiret hayatının ebediliğine vurgu yaparken ve dünyaya karşı mesafeli yaklaşırken, dünyanın ayartıcı ve azdırıcı özelliklerine dikkat çekmekte, nefse hoş gelen dünya nimetlerine aldanıp da ayakların kaydırılmaması gerektiğini dile getirmektedirler.

Zühd kelimesi anlam bakımından mülkiyeti gerektirmektedir. Kendisine zühdün ne olduğunu soran Ruveyym b. Ahmed (ö.330/941)'e, Cüneyd-i Bağdâdî (ö.297/909), zühd; dünyayı küçük görmek ve kalpten maddenin tesirini silmektir⁵⁷ şeklinde cevap vermekte ve başka bir sözünde, "Zühd, elde bulunmayan şeyin, gönülden de bulunmamasıdır"⁵⁸ demektedir. Dolayısıyla, gerçek Zâhid, dünyalığa sahip olup elinde bulundurduğu halde onu kalbine sokmayandır.

d. Zühd, Hakk'a yönelmek için dünyadan da âhiretten de el-etek çekmektir:

Gerçek zühd âhiret konusunda da zâhidce davranmayı gerektirir. Zâhid cennet nimetlerine ve mertebelerine ilgi ve alâka duymamalıdır. Zira, âhiret de mahluktur. Yaratan varken yaratıkla ilgilenmek abestir. Nasrabâzî, "Zâhid, dünyada gariptir, Allah Teâlâ hakkında irfân sahibi olan ârif, âhirette de gariptir" derken⁵⁹, Bayezid-i Bistamî (ö.261/875), kendi tecrübesini şu ifadelerle dile getirmektedir: "Zühdde üç gün kaldım, dördüncü gün zühdden çıktım: İlk gün dünya ve dünyada olan şeylere karşı zâhid (ilgisiz, değer vermeyen, isteksiz) oldum. İkinci gün, âhirete ve orada bulunan şeylere karşı zâhid oldum. Üçüncü gün Allah'tan başka ne varsa hepsine karşı zâhid oldum. Dördüncü gün olunca Allah'tan başka bir şey kalmadı. İlâhî aşk beni şaşkına döndürdü. O zaman hâtiften gelen bir sesin bana: "Ey Bayezid, bizimle birlikte bulunmaya takatin yetmez, dediğini işittim ve maksadım işte bu idi, dedim. Aynı ses bu sefer: Maksadına eriştin, istediğini buldun, diye hitap etti"⁶⁰. Zâhidler âhirete karşı zühd duyarken, âhireti küçük görmek gibi bir duyguya kapılmamışlardır, âhireti küçümsemek bir yana, orayı Allah'ı müşâhede makamı olarak telakki etmişlerdir. Kişinin zühdüne karşı da zâhid olması gerekmektedir. Dünyaya rağbet etmemeye, dünyaya rağbet etmeme halini gözde büyütmeme haline zühdde zühd adı verilir. Zâhidler indinde dünyalığın varlığı ile yokluğu bir ve eşittir. Allah'a vâsıl olmak için Allah'tan gayrı her şeyin terki esastır. Zira tasavvufta dört çeşit terk vardır:

1. Terk-i dünya: Zâhidlerin bütün dünya nimetlerini, malı ve mülkü âhiret için terk etmeleri. Yahya b. Muâz, zühdün hakikatine ancak şu üç şeyle vakıf olunabileceğini vurgulamaktadır: Sırf Allah için amel (alâkasız amel), maddî bir şeye tamah etmeden konuşmak (tamahsız söz), baş olma arzusu taşımadan ve nefsi maddiyât ile zelim etmeden azîz olmak⁶¹.

2. Terk-i ukbâ: Âriflerin cenneti ve oradaki nimetleri, ilâhî cemâli temâşa için terk etmeleri. Bu manayı ifade için, Yahya b. Muâz, "Zâhid, senin burnuna sirke ve hardal çektirir, ârif ise sana misk ü amber koklatır" (Yani, zâhid Allah kokusundan ve

⁵⁴ Aynı eser, s.398-399;Sühreverdi, Avârif, s.436.

⁵⁵ Buharî, Sahih-i Buharî, Tefsir (18) 6;Müslim, Sahih-i Müslim, Münafikin, 18;Tirmizî, el-Camiu's-Sahih, Zühd, 13.

⁵⁶ Kelabazî, et-Taarruf, s.110;Sühreverdi, a.g.e., s.436.

⁵⁷ el-Beyhakî, Kitâbü'z-Zühd, s.59;Kuşeyrî, er-Risâle, s.117.

⁵⁸ Kelabazî, et-Taarruf, s.110.

⁵⁹ Kuşeyrî, er-Risâle, s.116;Gazalî, a.g.e., c.V, s.113.

⁶⁰ Kuşeyrî, a.g.e., s.396.

⁶¹ Kuşeyrî, er-Risale, s.117; Gazalî, İhya, c.V, s.113.

cehennem azâbından, ârif ise Allah sevgisinden ve ilâhî nimetlerden bahseder, biri celâlden, öbürü cemâlden dem vurur)⁶² demektir.

3. Terk-i hestî: Sâliklerin kendi varlığını da terk ederek, Hak'ta fânî olmaları.

4. Terk-i terk: Kâmil âriflerin terki de terk etmeleri, aklında ve zihninde terk diye bir kavramın kalmamasıdır.

Hakk'a yönelmek için dünya ve tüm mâsivâdan sıyrılmanın önemine dikkat çeken Yahya b. Muâz, dünyanın süslü bir gelin gibi olduğunu, dünyaya rağbet edenlerin onu taramaya ve süslemeye çalışırken, zâhidlerin, bu gelinin yüzünü kömürle karartıp, saçlarını yolduklarını, elbisesini yırttıklarını, âriflerin ise Allah Teâlâ ile meşgul oldukları için bu geline iltifat etmediklerini dile getirmektedir⁶³.

e. Zühd, fuzûlî ve lüzumsuz olanı terk etmektir:

Allah'ın dışında bütün isteklerden kalbini boşaltan, terk edilmeyen zaruri varlık dışında her şeyden kalbini arındıran kimsenin gerçek Zâhid olduğunu dile getiren⁶⁴ Yahya b. Muâz (ö.258/871), bir başka sözünde, verâ sahibi olmadan zâhid olunamayacağını, kişinin önce kendisine ait olmayan şeye karşı verâ sahibi olması gerektiğini, sonra kendisine ait olan şeyde zühd gösterebileceğini⁶⁵ dile getirmektedir. Zâhidler, her zaman nefsini islah etmekle meşgul olur, nefsinin arzularını sınırlamaya, nefsânî beklentilerden kaçınmaya çalışırlar. Seriyu's-Sakatî (ö.257/870), zâhidin nefsini terbiye ile, ârifin ise Rabbi ile meşgul olduğu anlamında şu sözü söylemektedir: "Zâhid nefsi ile meşgul olmadığı zaman hayatı hoş olmaz, bilâkis ârif nefsi ile meşgul olduğu zaman hayatı hoş olmaz"⁶⁶.

f. Zühd, zem ile medhi bir görmektir.

İlk dönem sûfilerinden İbn Hafif'in, "Zühdün alâmeti, mülk olan bir şey elden çıkınca rahat bulmaktır"⁶⁷ şeklindeki ifadesinden de anlaşılacağı üzere, zühd, varlığa sevinmemek, yokluğa üzülmemektir. Bu, câh ve mevkideki zühdün alâmetidir. Kuru, merasimci, şekilci, katı ve sert dindarlık olarak algılanmaya başlayan zühd tutumlarına karşı Bîşr b. Hâris Hâfî (ö. 227/841), "Halkın kendisini tanımalarını arzu eden bir kimse, âhiretin zevkini bulamaz"⁶⁸ derken, Seriyu's-Sakatî de, "Zühdün her nevinden temrinler yaparak istediğim dereceye ulaştım. Ancak halka karşı zâhid olmak bir istisna teşkil eder. Çünkü ben bu mertebeye ne ulaşabildim, ne de buna takat yetirebildim" demektir⁶⁹. Bu tür sözleri ile sûfiler, zühdde samimiyete, Allah için terkin önemine dikkat çekmektedir. Zühd, çoğunlukla taatin zevkine varmak ve Allah ile ünsiyet etmektir. Allah ile ünsiyet eden, başkası ile değil, yalnız O'nunla meşgul olur⁷⁰. Bu anlayışın gereği olarak Ebu Süleyman Darânî, "Yün abâ giyinmek zühd alâmetlerinden bir alâmettir. O hâlde, kalbinde beş dirhem değerinde elbise giymek arzusu olan zâhid, üç dirhem kıymetinde abâ giymemelidir" (Aksi hâlde içi, dışına uymaz)⁷¹ derken, Sufyan Sevrî, "Dünyaya karşı zâhid olmak, kanaat (kasr-ı emel) sahibi olmak demektir. Kuru ekmek yemek ve abâ giymek zühd değildir" demektir⁷². Zira, dâne ile harmanı, kâr ve zararı, medih ile zemmi, kahr ile lutfu bir görmek zühd yolunun basamaklarındandır.

6. İlk Dönem Sûfilerinin Benimsediği Zühd Hayatı:

Sûfî ve tasavvuf kelimeleri Kur'ân ve hadislerde zikredilmediği gibi, sahâbe ve tâbiîn devrinde bilinen kavramlar da değildir. Hz. Peygamber (s.) devrine yetişen

⁶² Kuşeyrî, a.g.e., s.117; Gazali, a.g.e., c.V, s.113.

⁶³ Kuşeyrî, a.g.e., s.119; Serrâc, el-Lumâ, s.73;Gazali, a.g.e., c.V, s.113.

⁶⁴ Kelabazi, et-Taarruf, s.110; el-Beyhakî, Kitâbü'z-Zühd, s.57-59.

⁶⁵ Kuşeyrî, er-Risâle, s.414.

⁶⁶ Aynı eser, s.117; Gazali, a.g.e., c.V, s.113.

⁶⁷ Kuşeyrî, a.g.e., s.116; Gazali, a.g.e., c.V, s.113.

⁶⁸ Hucvirî, Keşfu'l-Mahcûb, s.131-132;Kuşeyrî, a.g.e., s.406.

⁶⁹ Kuşeyrî, er-Risale, s.119; Serrâc, el-Lumâ, s.73;Gazali, İhya, c.V, s.113.

⁷⁰ Gazali, a.g.e., c.V, s.111-112.

⁷¹ Kuşeyrî, a.g.e., s.116

⁷² el-Beyhakî, a.g.e., s.59;Kuşeyrî, a.g.e., s.115;Gazali, a.g.e., c.V, s.95.

ve onu görme bahtıyarlığına eren kimselere "sahâbî" adı verildiğinden, o dönemde zühd ve takvâ ile temayüz eden şahsiyetlere bir başka ad verilmesine ihtiyaç duyulmamıştır. Sahâbîlere yetişen ikinci nesle de "tâbîîn" dendiğinden bu isimle anılmak onlara şeref olarak kâfiydi. "Tebe-i tâbîîn" döneminde iyice genişleyen İslâm dünyasında refah seviyesi yükseldikçe, halkın ibadet ve zühd konularına yönelenlerine yeni bir takım adlar verilmeye başlandı. Bu adlar arasında en yaygın olanları şunlardır:

a. Fukarâ: Sūfler, fakir yaşamayı şeref biliyorlardı. Mülkün Allah'a ait olduğu düşüncesinden hareketle Allah'tan başka herkese karşı müstağnî davrandıkları için fukarâ adıyla anıldılar. Bazıları, hükümdarlığa kadar varan maddesel üstünlüklerini, ilâhî huzura erebilmek için yere sermeyi mutlulukların en yücesi sayıyorlardı. Bunu görenler onlara, fukara (fakirler) diyordu⁷³.

Fukara, bizim bildiğimiz anlamdaki yoksullar anlamında değildir. Manevî ihtiyaçlılık hissedenlerdir. Olanca varlığına, mal ve servetine rağmen Hz.Süleyman (a.)'a fakir dendiği gibi, Zâhidlere de malın kölesi olmadıkları, para-pula gönül bağlamadıkları, kendi varlıklarını Hakk'ta fânî kıldıkları için fukara adı verilmiştir. "Ey insanlar, sizler fakirsiniz, Allah'a muhtaçsınız"⁷⁴ âyetinin sırrı gereği, Zâhidler kendilerine nisbet edilen varlıkların, aslında Hakk'a ait olduğunu düşünmekte ve kendilerini her an Allah'a muhtaç bilmekteydiler. Zira onlar, mülklerden kendilerini boşaltmışlar, yani içlerinde mal-mülk sevgisi bırakmamışlardır. Bu nedenle bütün sebeplerden uzaklaşmaya çalışmışlar, yoklukta feryat edip sızlanmamışlar, sükûnetlerini korumuşlar, ellerine bir şey geçince, onu başkalarına vermeyi, başkalarını kendi nefislerine tercih etmeyi meziyet haline getirmişlerdir. Kibir ifade eden "ben" sözü yerine tevâzu gösterip kendilerine "fakir" denilmesinden hoşlanmaktaydılar.

b. Seyyâhîn: Zevkine erdikleri, sözlerle ifade edilmez o âlem onları çileli dünyadan koparıyor; dağ, şehir ve yollara atıyor, diyar diyar dolaştırıyordu. Bazen bütün bir ömür, bu mestlik içinde, dolaşarak geçiyordu. Durmak, dinlenmek, bağlı kalmak bilmiyorlardı. Bu hallerini görenler onlara Seyyâhîn (gezginler) diyorlardı⁷⁵.

Gezginci Zâhidlerin bu seyahatleri, kimi zaman Hakk dostlarını görmek, kimi zaman ilâhî kudretin tezahürlerinden ibret almak içindi. Zâhidlerin yeryüzünde bu tür seyahatleri yanında, kalbin de melekût âleminde seyahat ettiği düşünülmekteydi. Bu hali yaşayan ve gaybî müşâhede eden salikin üzerine feyz gelmekte, gönül âlemi itminana ermekteydi.

c. Guraba: Her şey onlara mahrem olmakla gariplikten kurtulurken, onlar her şeyin ve her yerin garibi olarak yaşadılar. Vatanlarını terk ettiler. Seyrine daldıkları ölümsüzlük ufku onları, solmaya mahkûm dünyada garip olmaya çağırıyordu. Bu yüzden onlara Guraba (garipler) da deniyordu⁷⁶.

Yurdundan ayrılmış, yabancı, yolcu, gurbete çıkmış kişi, yoksul, muhtaç gibi anlamlara gelen garîb, tasavvufî anlamda, birlik âleminde ayrı düşen, maddî varlıkla kayıtlara bağlanmış olan kişidir. Ülkelerini terk edip diyar diyar gezdikleri için bu adı almalarının yanında, yurdunu hiç terk etmemelerine rağmen, aslî vatani olan ruhlar âleminde bu dünyaya geçici olarak geldikleri için kendilerini garib sayan, yabancılaşmanın bilincine varan, bu ayrılığı iç dünyasında yaşayarak hisseden sūfler de bu adla anılmışlardır.

d. Cûiyye: Açlık ve az yemeye dikkat ederek dünyaya önem vermedikleri, sadece yaşayabilmek için yediklerinden Şamlılarca Cûiyye (aç duranlar) diye adlandırıldılar⁷⁷. Yahya b. Muâz der ki: "Çok tevbe edenlere (tevvâbîn) aç kalmaları,

⁷³ Kelabazi, a.g.e., s.28.

⁷⁴ Fatır, 35/15.

⁷⁵ Kelâbâzî, et-Taarruf, s.27.

⁷⁶ Aynı yer

⁷⁷ Aynı yer; Sühreverdî, Avârif, s.64.

bir tecrübedir. Zâhidlerin aç kalmaları, nefislerine tatbik ettikleri bir siyasettir. Sıddîk olanların aç kalmaları (kendilerine ikram ve ziyafet)dır⁷⁸. Riyâzetleri gereği aç kalan sûfiler, ruhî gücü artırmaya çalışırlardı. Asgarî miktarda gıda alarak bedeni beslemekten vazgeçerlerdi.

e. Nûriyye: Kalplerini nurlandırmaya çalışmaları sebebiyle nûriyye adını aldılar⁷⁹. Dünyayı terk edip ondan yüz çevirenlerin kalbini Allah'ın nurlandıracağına, sırrını ve ruhunu saf kılacağına kani olmaktadır. Kalplerini bayağı arzuların arındırmanın ferasetlerinin açık olacağını düşünmekteydiler. Sırrı saf, kalbi temiz ve içi nurlu olarak düşünüldükleri için seçkin sûfilere önde gidenler olarak bakılmıştır.

f. Şikeftiyye: Sahralarda dolaşarak zaman zaman mağaralarda yaşadıkları, çoğu zaman, yemek için yaşayanlardan kaçıp, yalnızlığa, inzivaya daldıkları için Horasanlılarca şikeftiyye adı verilmiştir⁸⁰.

g. Sûfi: Tasavvuf ehline verilen isim ve sıfatlar arasında en çok tutulanıdır. Sühreverdî, mukarrebûnu sûfiye, ebrârı mutasavvıfe anlamında kullanmaktadır. Sûfinin, Cenab-ı Allah'a kurbiyetten, ruh makamına yükselen kişi olduğunu, mutasavvıfenin ise zühd hayatına özenen kimse olduğunu söylemektedir⁸¹.

Hicrî II. asrın ortalarından sonra kullanılmaya başlayan ve giderek yaygınlaşan kavram "sûfi" kavramıdır. İlk defa "sûfi" lâkabıyla anılan zât, bir rivâyete göre Câbir b. Hayyân el-Kûfî (ö.150/767), bir başka rivâyete göre ise Ebû Hâşim el-Kûfî'dir. Her ikisi de Kûfeli olan bu zâtların durumları nazar-ı itibara alındığında "sûfi" kavramının önce Kûfe ve Basra'da ortaya çıktığı söylenebilir.

Bazı batılı araştırmacılar, tasavvuf tarihinde zühd hareketinin tamamen Hıristiyan menşeli olarak ortaya çıktığını iddia etmektedirler. Örneğin, Nicholson, İslâm'daki zühd ve takva eğiliminin, Hıristiyanlığın ortaya koyduğu nazariye ile uyum halinde bulunduğunu ve bu nazariyeden beslendiğinin açıkça bilindiğini iddia etmektedir⁸². Aynı şekilde Goldziher, bu zühd hareketini İslâm'ın ruhuna uygun görmekle beraber, büyük oranda Hıristiyanlığın etkisiyle ortaya çıktığını ima etmektedir⁸³. Ebu'l-Ala Afifi ise, İslâm'da zühd hareketinin İslâmî öğretiler, müslümanların mevcut siyasî ve sosyal düzene tepkileri, Hıristiyan ruhbanlığı, Fıkıh ve Kelâm'a başkaldırış şeklindeki dört unsurun etkisiyle ortaya çıktığını iddia etmektedir⁸⁴. Ebu'l-Vefâ Taftazânî, Afifi'nin, zühdün kaynağı olarak belirttiği, İslâm'ın ve müslümanların mevcut siyasî ve sosyal düzene başkaldırışlarının kabul edilebileceğini, ancak, zühdün fıkıh ve kelama karşı bir başkaldırış sonucu doğduğu, Hıristiyanlığın tesiriyle ortaya çıktığı şeklindeki yaklaşımının kabul edilemeyeceğini savunmaktadır⁸⁵. Taftazânî, zühdün kaynağının birinci derecede Kur'ân ve Sünnet olduğunu, ikinci olarak da, Osman bin Affân (23-35/644-656)'ın hilafetiyle birlikte ortaya çıkan siyasî ve sosyal çalkantıların bu hareketin çıkmasında büyük rol oynadığı görüşündedir⁸⁶.

Her şeyden önce zühd, İslâmî ve Kur'ânî bir kavramdır. Zühd hayatı Hz.Peygamber (s.)'in benimsediği bir hayat tarzıydı. Zühd, ilk dönem İslâm toplumunun genel yaşam tarzı idi. Dolayısıyla sûfilerin benimsedikleri zühd hayatı, her hangi bir düşünce, felsefe, inanç ve kültürün etkisiyle ortaya çıkmış değil, Kur'ân ve sünnetin özünden kaynaklanan İslâmî bir yaşam tarzıdır. Zamanla gerçekleşen dünya hayatına bağlanma, madde ve servete bel bağlama, Emevî iktidarının dünyevî

⁷⁸ Kuşeyrî, er-Risâle, s.414.

⁷⁹ Kelabazî, a.g.e., s.30.

⁸⁰ Kelabâzî, et-Taarruf, s.27;Sühreverdi, Avârif, s.64.

⁸¹ Sühreverdi, a.g.e., s.68.

⁸² Nicholson, Reynold A., **The Mystics of Islam**, Oxford University Press, 1959, s.10.

⁸³ Nicholson, Reynold A., **Fi't-Tasavvufi'l-İslâmî ve Tarihihi**, çev.Ebu'l-Ala Afifi, Kahire 1375/1956, s.3.

⁸⁴ Afifi, Ebu'l-Ala, **Tasavvuf İslâm'da Manevî Devrim**, ter. H.İbrahim Kaçar-Murat Sülün, Risale yay. İstanbul 1996, s.76-86.

⁸⁵ et-Taftazânî, Ebu'l-Vefâ, **Medhal ile't-Tasavvufi'l-İslâmî**, Daru's-Sekâfe, Kahire 1991, s.62-63.

⁸⁶ Aynı eser, s.63-71.

kimliği, takva ve verâ'a riâyetin azalması ile bir grup müslüman zühd hayatına özel vurgu yapmaya başlamışlardır. Tarihte zühd hayatının önem kazanmasına etki eden faktörlerden biri de, Hariciliğe ve onun doğurduğu siyâsî tartışmalara sūflerin şiddetli tepki göstermeleridir. Sükûta dayalı bu tepkisel tavır, kendisini 'inzivâyaya çekilme' şeklinde göstermiştir. Günümüzde buna sivil direniş de denir. Bu strateji, manevî anlamda insanın kendisini yenileyerek güç hissettiği zaman uygun ortamda cemiyet plânına katılma taktiğinden başka bir şey değildir⁸⁷. Bunun en bâriz örneğini, Hz.Peygamber (s.)'in torunu Hz. Hasan (ö.49/669)'ın, kısa süren yöneticiliğini Muaviye b. Ebû Süfyân (ö.60/680)'a bırakması olayında görebiliriz. Emevî saltanatının yeni yöneticilerinin çoğunun pek de dindarca olmayan düşünce ve inanç özgürlüğünü kısıtlayıcı politikaları karşısında direnme gücünü kaybeden insanlar, ahlâkî dindarlığı öne alarak tasavvufa sığınma ihtiyacı duymuşlardır⁸⁸.

Kural olarak zühd, yoksulluk demek değildir; hatta zühdle yoksulluğun doğrudan ilgisi yoktur. Zühd, mala sahip olmamak değil, malın insana sahip olmasını, insanı yönlendirmesini önlemektir. Hz. Mevlânâ'ya "dünya nedir?" diye sorduklarında o "Allah'dan gâfil olmaktır" cevabını vermiştir⁸⁹. Yine Hz.Mevlânâ, dünyayı denize, insanı da gemiye teşbih eder. Gemi delikse batır ve dünyada gark olur (fenâ fi'd-dünya). Delik değilse, üzerinde âsûde dolaşır⁹⁰. İnsanla dünya arasındaki ilişkiyi gemi ile su arasındaki ilişkiye benzeten Mevlânâ, gemi için su ne ölçüde gerekli ve önemli ise, insan için de dünyanın o ölçüde önemli ve gerekli olduğunu vurgularken, aynı zamanda geminin altında iken onu yüzdüren, ona hareket etme imkanı veren suyun, geminin içine girdiğinde onu batırdığından, helak ettiğinden bahsetmektedir. Geminin su alması gibi, dünya da kimin kalbine ve gönlüne girerse onu tutsak eder, şaşırır ve hedefinden saptırır. Dolayısıyla, mâla sâhip olmak başka, malın insana sahip olması yine başkadır. İlk dönem zâhidleri zühdü, sadece mal-mülk, para-pul, makam-mevkiiden kurtulmak değil, nefsinin esaretinden, hürriyetlerini engelleyen her şeyden tamamen kurtulmak şeklinde algılamaktaydılar. Tasavvuf ehli, "gerçek hür, gerçek Zâhid" demişlerdir. Zâhid, fâni olan hiçbir şeye değer vermeyen ve Allah'tan başka hiçbir varlık önünde boyun bükmeyen insana denir. Kendisine, melik kimdir? diye sorulunca, Abdullah ibn Mübârek, **Zâhidler**, cevabını verirken, Eyyub Sahtiyânî de, İnsanların elindekilerden ümit kesmeyen ve onlardan gelecek şeylere değer vermeyenlerin kölelikten kurtulup efendi olamayacaklarını belirtmiştir. Zira, içinde ubûdiyet sırrını gerçekleştirene, dışında hürriyet verilmektedir. Çünkü, hürriyet zühdle elde edilmektedir. Zâhid dünyaya karşı esaretten kurtulmuş olduğundan her şey karşısında hürdür. İlk dönem sūflilerinden Mesruk'un ifadesi ile, zâhîde malik olan sadece Allah'tır, başka bir sebep ve menfaat ona hâkim olamaz⁹¹. Çoğu zaman onlarda zenginlik ve zühd beraberce bulunabilmekteydi. Osman b. Affân ve Abdurrahman b. Avf gibi sahabeler büyük zenginlerden olmakla birlikte, aynı zamanda, mülklerinde zâhid şahsiyetlerdi⁹². Muhammed Bahauddin Nakşibend (ö.791/1388) ise, Mekke-i Mükerreme'nin Mina pazarında genç bir tacir gördüğünü, onun aşağı yukarı elli bin altın değerinde alış-veriş yaptığını, ama o esnada kalbinin Allah'ı bir an unutmadığını⁹³ ifade etmektedir.

⁸⁷ Fazlurrahman, **İslâm**, çev.Mehmet Dağ-Mehmet Aydın, İstanbul 1981, s.162.

⁸⁸ Malatî, Ebu'l-Huseyn, **et-Tenbih ve'r-Redd**, nşr.M.Zâhid el-Kevserî, Beyrut 1968, s.36.

⁸⁹ Rûmî, Mevlânâ Celâleddin, **Mesnevî Tercemesi ve Şerhi**, ter.ve şrh.Abdülbâkî Gölpinarlı, İnkılâp yay., İstanbul 1990, c.I, s.130;**Fihî Mâ Fih**, ter.Ahmed Avni Konuk, yayına haz.Selçuk Eraydın, İstanbul 1994, s.101.

⁹⁰ Rûmî, **Mesnevî**, s.130;**Fihî Mâ Fih**, s.60,69.

⁹¹ Kelabazî, et-Taarruf, s.110.

⁹² Ebû Dâvud Sicistânî, **Kitâbu'z-Zühd**, tah.Ebu Temim Yasir b. İbrahim, Ğanim b. Abbas, Kahire 1993, s.111,121-125;

⁹³ İmâm-ı Rabbânî, **Mektubat-ı Rabbânî**, çev.Abdulkadir Akçipek, Cümle yayınları, İstanbul 1985, c.I, s.131, 33.mektup.

Çünkü zühd, bir şeylere sahip olmanın terki değil, “dünyaya rağbet ve hırsın terkidir”⁹⁴. Dünya ise, “ne kumaş, ne kadın, ne çocuktur. Dünya seni Allah’tan gâfil bırakan şeydir”⁹⁵. Demek oluyor ki zühd konusunda önemli olan, senin bir şeylere sahip olmaman değil, şeylerin sana sahip olmamasıdır. Kur’ân’da mal ve evlâda sahip olma yerilmemiş, onların, Allah ve Peygamber’den sevgili tutulması kınanmıştır⁹⁶. Zühdün gayesi, yoksulluğu gerçekleştirmek değil, insanın iç kuvvetlerini mahveden hırsı temizlemektir. Bu nedenle, tasavvuf ehli “gerçek hür, gerçek zâhid” demişlerdir⁹⁷.

Sûfiler, az yemeyi, az uyumayı, az konuşmayı, halveti, uzleti, elindekini vermeyi, cömertliği, infakta bulunmayı⁹⁸, başkalarındakileri istememeyi, onlara heves etmemeyi, şöhret ve itibar sevgisini terk etmeyi, zühdün unsurları olarak değerlendirmişlerdir.

Zâhidlere yönelik eleştiri malzemesi olarak kullanılan “bir lokma bir hırka” anlayışı, bir üretim ölçüsü değil, infak ve isâr sınırı olarak düşünülmelidir. İddiaların aksine, gerçek anlamda bir zühd hayatı, kişiyi pasifize etmez. Tarihte gördüğümüz gerçek sûfiler, en üretken ve diğerkâm insanlardır. Sûfilerin çoğu geçimlerini normal mesleklerde çalışarak sağlıyorlardı. Sakatî (Seyyar satıcı), Hallâc (Hallâc), Nesec (dokumacı), Varak (kitap satıcısı ya da el yazması), Kavâriri (camcı), Haddâd (demirci), Bennâ (duvarcı) gibi sûfi unvanları buna kanıttır. Kimi düzenli çalışır ve kazancının küçük bir bölümünü ancak kendine harcar, geri kalanını fukaraya dağıtırdı⁹⁹. Zâhidlerin gayesi, aza kanaat etmek değil, çok kazanıp insanlık için harcamaktır. Yunus Emre;

“Düriş, kazan ye, yedir
Bir gönül ele getir”

derken, sûfilerin dünya hayatını da ortaya koymaktadır. İstisnâî durumlar varsa da, bu kural umumîdir¹⁰⁰. Her devirde her kurumun istismarcıları bulunabilir. Bunları genellemek, ilke ve prensiplere bakmak lazım.

Hicrî ikinci asrın sonuna kadarki âbid ve zâhidlerin zühdü daha çok mutedil ve münferitti. Marifetten çok amele, ilhamdan fazla ibadete, keşiften çok ahlâka, kerâmetten çok istikâmete, kısaca, nazariyeden fazla uygulamaya önem verilmekteydi. Bu dönemde zühd hayatından maksat, tahalluk, Riyâzât ve ahlâki olgunluğa erişmek idi. Dönemin zâhidleri, içtimaî hayata katılıyorlar, maiyetlerini temin için çalışıyor, güçleri yettiğince şeriâtın ve dinin emirlerine riâyet ediyor ve bu emirleri canla başla muhafaza ediyor, gözü yaşlı, bağıri yanık tutumları ile çevresindeki insanlara öğütler veriyor, zühd hayatını öngören âyet ve hadisler üzerinde duruyorlardı. Ulaşmak istedikleri gaye, Allah’ın rızasını kazanmak ve O’nun gazabından kurtulmaktı.

İlk iki asırda, cemiyet halinde, tabii olarak yaşanan zühd hayatı, zamanla özel bir grubun yaşadığı bir hayat tarzı haline gelmiştir. II/IX. asrın sonundan itibaren zühd hayatında mübalağa edilmeye, dünyayı terk ve nefis Riyâzeti bakımından ilk dönem sûfilerinin yaklaşımlarına ters düşen bir hayat yaşanmaya başlandı. Zühdünde aşırıya gidenler belirmeye başladı.

İbnu’l-Cevzî, zühdde aşırıya giden Zâhidleri eleştirirken şu değerlendirmelerde bulunmaktadır: Kimi Zâhidler ilimden yüz çevirmeyi zühdün gereği kabul ettiler, insanın kişisel içtihatlarına göre ihdâs ettiği akla dayalı kesbî ilmi değil, iç aydınlanmaya (işrâk) dayalı bâtinî ilmi esas aldıklarını söylediler, gerçek ilmin, “varak” ilmi değil, “hırka” ilmi olduğunu vurguladılar, kesbî ilmi, maneî

⁹⁴ İbn Manzûr, Lisânü’l-Arâb, zühd maddesi.

⁹⁵ Rûmî, Mesnevî, s.130.

⁹⁶ Tevbe, 9/24.

⁹⁷ Kelabazî, a.g.e., s.110.

⁹⁸ Kuşeyrî, er-Risâle, s.116.

⁹⁹ Schimmel, Annemarie, **Tasavvufun Boyutları**, ter. Ender Güral, Ankara 1982, s.199.

¹⁰⁰ Tatçı, Mustafa, “**Tasavvuf ve Rumûz**”, Yesevîlik Bilgisi, Ahmet Yesevî Vakfı yay., Ankara 1998, s.26.

basamakların önünde bir engel olarak gördüler, onun kalbe perde olduğunu dile getirdiler¹⁰¹. Pek çok tasavvuf eleştirmeni, bu anlayışın göstergesi olarak, Cüneyd-i Bağdâdî'nin şu tavsiyesine dikkat çekmektedirler: "Sûfi, kalbinin ve niyetinin dağılmaması için okumamalı, yazmamalı, evlenmemeli ve dünya malı için çalışmamalıdır"¹⁰². Ancak, sûfi zümreler arasında dile getirilen bu tür veriler, sülûk eğitimiyle sınırlı bulunmaktaydı. Yoksa hayat boyu takınılan bir tutum değildi. Zira, mutasavvıf Serî Sakatî, talebesi Cüneyd'e, "Allah seni sûfi muhaddis değil, muhaddis sûfi eylesin"¹⁰³ diye duada bulunurken, Cüneyd-i Bağdâdî, "Kur'ân ezberlemeyen ve hadis yazmayan kimselere tasavvuf yolunda tâbî olunmaz. Çünkü bizim bu ilmimiz Kitap ve sünnetle mukayyetir"¹⁰⁴ sözü ile bu gerçeği ifade etmektedir. Hicri dördüncü yüzyılın ikinci yarısından itibaren yozlaşan tasavvufî anlayışlara karşı içeriden eleştirilerde bulunan Hucvîrî, bazı sûflerin tarikatlara intisap ettikten sonra kalbe perde olma bahanesiyle ilim tahsilini bırakarak ders kitaplarını denize attıklarından söz eder ve onların bu tutumlarını kınar¹⁰⁵. Çünkü bu tutum, İslâm dünyasında ilim aleyhtarlığını hızlandırmış, ilim adamlarına güven duygusunu sarsmakla kalmamış, bilgi vasıtaları konusunda şüpheler bile uyandırmıştır.

Zühd konusunda aşırılığa giden bir kısım sûflerin hallerini tenkit ederken İbnü'l-Cevzî değerlendirmelerini şu şekilde devam ettirmektedir: "Bir kısım sûfler, zühdü dünya nimetlerini terk şeklinde algılamakta, yemeği azaltarak bedenlerini zayıflatmakta, sof bir hırka giyerek, şükürünü yerine getirememek kaygısı ile helâl kılınan nesnelere ve hatta soğuk su içmekten bile kaçınmakta, bazıları arpa ekmeğinden başka bir şey yememekte, bazıları meyveleri tatmamakta, bazıları da bedeni kupkuru olacak kadar yiyeceği azaltmaktaydı. 'Ben hurma (tatlı) yemiyorum. Çünkü ben onun şükürünü yerine getirmeye güç yetiremem' diyen bir adama tabîinin büyüklerinden Hasan-ı Basrî: 'Bu ahmak bir adamdır. Acaba içtiği soğuk suyun şükürüne güç yetirebiliyor mu?' demektedir. Hatta Süfyân-ı Sevri (ö.169/785)'nin, yolculuğa çıktığı zaman yemek için yanına kızartılmış et ve ciğer aldığı söylenmektedir"¹⁰⁶.

Zühd konusunda yanlış ve aşırı tutumları sergileyen bir kısım sûflerin aksine, Sûflerin geneli, haram olan şeylerden yüz çevirmenin, bütün müslümanlara farz, helâlden fazla olanı terkin fazilet, şüpheli olan şeylere yaklaşmamasının ise kerâmet alâmeti olduğuna inanmaktaydılar¹⁰⁷. Sûfler, varlığa sevinmemeyi, yokluğa üzülmeyi, malda zühdün alâmeti¹⁰⁸, zem ile medhi bir görmeyi, câh ve mevkide zühdün alâmeti, Allah ile ünsiyet etmeyi, yalnız O'nunla meşgul olmayı mâsivâda zühdün alâmeti saymaktaydılar¹⁰⁹. Zâhidliğin, riyâkârlıkla bağdaşmadığını, Zâhidlerin en önemli vasfının ihlâs olduğunu, zühd için kastedilenin râğbetsizliğin, tamâmen bir gönül alâkasızlığı olduğunu düşünmekteydiler. Yenişehirli Avni Bey,

"Sanman taleb-i devlet ü câh etmeğe geldik,
Biz âleme bir yâr için âh etmeğe geldik!" derken, Aziz Mahmud Hüdâyî de,
"Ehl-i dünyâ dünyâda
Ehl-i ukbâ ukbâda
Her biri bir sevdada
Bana Allah'ım gerek!"¹¹⁰ mısraları ile bu gerçeği işaret etmekteydiler.

¹⁰¹ İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahman, **Telbîsu İblis**, Beyrut 1992, s.135.

¹⁰² el-Mekkî, Ebû Talib, **Kûtu'l-Kulûb**, Kahire 1315, c.I, s.156.

¹⁰³ Kara, Mustafa, **Din Hayat Sanat Açısından Tekkeler Ve Zaviyeler**, İstanbul 1990, s.80.

¹⁰⁴ Kuşeyrî, er-Risale, s.430-431.

¹⁰⁵ Hucvîrî, Ebû Ali Cüllâbî, **Keşfu'l-Mahcûb**, çev.Süleyman Uludağ, İstanbul 1982, s.217-219.

¹⁰⁶ İbnü'l-Cevzî, Telbis, s.136.

¹⁰⁷ Gazali, İhya, c.V, s.96.

¹⁰⁸ Kuşeyrî, a.g.e, s.116; Gazali, a.g.e., c.V, s.113.

¹⁰⁹ Gazali, a.g.e., c.V, s.111-112.

¹¹⁰ Eraydın, Selçuk, **Tasavvuf ve Tarikatlar**, İstanbul 1990, s.176.

Zühd, tasavvuf erbâbının en bariz vasıflarından biridir. Zühd bir hayat tarzı olarak, sûfilerin dünyaya başkaldırışı, dünyanın sesine, arzu, istek ve tatlarına; nefse ve onun tamahlarına karşı özel bir tavır, insanın çeşitli ruhî ve bedenî Riyâzet ve mücahedelerle nefsinı dizginlemesidir.

7. Kitâbü'z-Zühdler:

Tasavvufun ilk dönemini oluşturan zühd dönemine ait en önemli kaynaklar hadis literatüründe belirli bir konuya tahsis edilmiş eserler kategorisinde yer alan, Kitâbü'z-Zühd'lerdir. Kitâbü'z-Zühdler ve hadis mecmualarının zühd bölümleri, Hz.Peygamber (s.)'in, ashâbının ve diğer peygamberlerin zühd hayatını anlatan tasavvufî yaşantının temel dayanaklarıdır¹¹¹. Kitâbü'z-Zühdler, hicrî ikinci asırda ortaya çıkmaya başlamış, üçüncü asırda yaygınlaşmış, dördüncü, beşinci ve altıncı asırlarda örneklerine rastlanan eserlerdir. Aslında bu tür eserler, hadis literatüründe ilk ortaya çıkan, "Câmî" denilen konularına göre tasnif edilmiş eserlerin bölümlerinden birini teşkil etmekte idi. Ancak daha sonraları bu bahsedilen isimle, müstakil halde ortaya çıkmaya başlayan ve diğer asırlarda da görülen bir tür hadis tedvinleridir¹¹². Bu eserler, ulemeden ziyade, halk için kâleme alınmışlardır. Şu ana kadar Zühd ve Rekâik adıyla matbu veya kütüphane kayıtlarında müstakil 63 eser tespit edilebilmiştir¹¹³. Sûfi-muhaddislerce telif edilmiş bulunan Kitâbü'z-Zühdler, İslâm dünyasında tasavvuf düşüncesinin temelini teşkil etmiş, bu konuda müstakil bir hadis ve tasavvuf literatürü oluşturmuşlardır. Zühdle ilgili meşhur kitapları kronolojik olarak şöyle sıralamak mümkündür:

a. Ebû Abdîrrahman Abdullah İbni Mübârek el-Meverzî - Kitâbü'z-Zühd ve'r-Rekâik

Bu türün en yaygın ve en meşhur eserlerinden biridir. Hz.Peygamber, ashâb, tabî'nin ibadet, ihlâs, tevekkül, kanaat gibi ahlakî konulara dair sözlerini ihtiva eder. İbnü'l-Mübârek'e göre zühd, dünya ile alâkayı kesmek değil, dünyaya ve dünyalığa bağlanmamaktır. "Ale'l-Ebvâb", yani konu başlıklarına göre rivâyetleri içerdiği de bilinmektedir. Hadis müdekkikleri tarafından asılsız rivâyetleri de içerdiği de belirtilmektedir. Tahkikli ve tahkiksiz neşirleri yapılmıştır. İlk tahkikli neşirini Habîburrahman el-A'zamî gerçekleştirmiştir¹¹⁴. el-A'zamî'nin tahkikini yaptığı bu eser, 64 sayfalık uzun bir takdimden sonra eserin aslı olarak da 11 cüz ve 1627 rivâyetten oluşmaktadır. el-A'zamî İskenderiyye, Zâhiriyye ve orijinal nüshası olmak üzere, üç yazma nüshayı esas alarak tahkik yapmıştır. Muhakkik eserin orijinal nüshasının İstanbul-Süleymaniye, Veliyyüddin Kütüphanesi-Carullah Bölümü no.834'te kayıtlı olduğunu haber vermektedir. Yani bu eserin aslı ülkemiz Süleymaniye Kütüphanesindedir. Eser dilimize kazandırılmış olup, Zâhidlik ve İncelikler alt başlığıyla yayınlanmıştır¹¹⁵.

Eserin içinde tasavvufun temel kavramlarından, hüzün, zikir, huşû, ihlâs, niyet, tefekkür, havf, haya, tevâzû, riyâ, kanaat, rıza, fakr hakkında Peygamberimiz ve sahabenin sözleri yer almaktadır. İlk dönem zühd anlayışını ortaya koyması açısından yararlanılabilecek bir eserdir.

b. Vekî' b. el-Cerrah, Ebû Sufyân er-Ruâsî (197/812) - Kitâbü'z-Zühd¹¹⁶

Râvisi Abdullah b. Hişâm el-Mersî'dir. Bu eser Abdurrahman b. Abdilcebbâr el-Ferîvâî'nin tahkiki ile üç cild halinde Medine'de basılmıştır. Muhakkik eserin sonuna hadislerin ve genel olarak diğer haberlerin birer fihristini koymuştur. Eser

¹¹¹ Yılmaz, H.Kâmil, "Kur'ân-ı Kerim ve Sünnette Tasavvuf", Tanımı, Kaynakları ve Tesirleriyle Tasavvuf, Seha Neşriyat, İstanbul 1991, s.32-33.

¹¹² Koçyiğit, Talat, Hadis Tarihi, AÜ.İlahîyat Fakültesi, Ankara 1988, s.213; Uğur, Mücteba, Hadis İlimleri Edebiyatı, TDV Yayınları, Ankara 1996, s.17.

¹¹³ Aşkar, Mustafa, Tasavvuf Tarihi Literatürü, Kültür Bakanlığı yay., Ankara 2001, s.21.

¹¹⁴ Abdullah İbni Mübârek, Kitâbü'z-Zühd ve'r-Rekaik, tah.Habîburrahman el-A'zamî, Beyrut tarihsiz.

¹¹⁵ Abdullah İbnü'l-Mübârek, Kitâbü'z-Zühd ve'r-Rekâik -Zâhidlik ve İncelikleri-, ter.M.Adil Teymur, Seha Neşriyat, İstanbul 1992, 368 s.

¹¹⁶ İbnü'l-Cerrah, Vekî', Kitâbü'z-Zühd, ter.Abdurrahman Ferîvâî, Dârü's-Samiî, Riyad 1415/1994 (İSAM).

konulara göre tertip edilmiş ve rivâyetler buna göre taksim ve tasnif edilmiştir. Eserde 104 rivâyet bulunmaktadır. Muhakkik tarafından her rivâyet tahrir edilmiş, tahrir yapıldıktan sonra hadisin sıhhati ile ilgili hükümler dipnotlarda belirtilmiş, eserin sonunda ise, eseri semâ' eden ve beş kadar kişinin isimleri zikredilmiş ve semâ' senedleri verilmiştir. Ayrıca yine muhakkik eserin sonuna âyetlerin, hadislerin, diğer haberlerin, şahısların, yerlerin ve kitapların birer fihristini koymuştur.

c. Esed b. Musa el-Umevî (ö.212/827) – Kitâbu'z-Zühd ve'l-İbâde ve'l-

Verâ

Sünnete dair kâleme aldığı bir kitap sebebiyle kendisine “Esedu's-Sunne” denildiği rivâyet edilmektedir. Abdullah b. Mübârek'in Kitâbu'z-Zühd'ünden sonra bu sahada kâleme alınmış önemli ve meşhur bir kitaptır. Ancak iki eserin muhtevası arasında çok az benzerlik bulunmaktadır. Râvisi Ebû Yezîd Yûsuf b. Yezîd el-Karatisî'dir. Yazma halindeki nüshaları günümüze kadar intikal etmiştir¹¹⁷. İbn Mübârek'in Kitâbı kadar hacimli olmayan eser ilk defa Leszynsky tarafından Berlin'deki nüshası esas alınarak neşredilmiş (Kirkhain 1909), daha sonra bu baskıyı yeterli bulmayan Raif Georges Khoury Daru'l-Kutubi'z-Zahiriyye'deki nüshasını da (Mecmua, nr.100/1, vr.1^a-19^b) göz önünde bulundurarak eseri yeniden neşretmiştir (Wiesbaden 1976)¹¹⁸. Daha sonra eser, Ebû İshâk el-Huveynî el-Eserî tarafından tahkik edilmiştir¹¹⁹.

d. Ahmed b. Hanbel (ö.241/855)– Kitâbü'z-Zühd

Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Bağdâdî, 164/780'de Bağdat'ta dünyaya gelmiştir. İlim uğruna pek çok yer dolaşmıştır. En meşhur eseri, Müsned'dir. Tekrarlar hariç otuz bin hadisten meydana gelmektedir. Döneminde meşhur mihne olaylarıyla karşılaşmış, Halku'l-Kur'ân olayı yüzünden bir müddet hapis yatmıştır¹²⁰. Kitâbu'z-Zühd isimli bu eseri, hemen hemen bütün kaynaklarda zikredilir ve ona nisbet edilir. Eser, ale'l-esma, yani şahıs isimlerine göre düzenlenmiştir. Eserin sekiz râvisi vardır. İlk râvisi oğlu Abdullah b. Ahmed'dir. Eserin başında verilen isnad bilgisine göre, kitap tek isnadla günümüze kadar gelmiştir. Eseri rivâyet eden ilk üç râvinin “Müsned”i rivâyet eden zâtlar olması, bilhassa, ilk râvinin Ahmed b. Hanbel'in oğlu Abdullah olup, babasına nisbet ederek eseri rivâyet etmesi, Kitâbın aslının İmâma ait olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak Kitâbı tetkik eden M.Emin İhsanoğlu tetkiki neticesinde, bütün rivâyetlerin İmâm Ahmed b. Hanbel'e ait olmadığını, onun tarafından rivâyet edilmediğini belirtmektedir. Eserin kendi dilinde iki baskısı yapılmıştır. İki tahkiksiz olup¹²¹, ikincisi M.Said Besyûnî tarafından birinci baskı esas alınarak tahkik edilmek suretiyle yeniden basılmıştır¹²². Bu ikincisinde rivâyetlere baştan sona numara verilmiştir. Ayrıca bu eserin içindeki hadisler, Abdurrahman Maraşlı tarafından teferruatlı bir fihrist hazırlanıp basılmıştır¹²³. Eser Mehmet Emin İhsanoğlu tarafından dilimize kazandırılmış olup, iki cilt halinde yayımlanmıştır¹²⁴. Türkçe'ye çevrilmiştir. Eser, tasavvuf tarihinin zühd dönemi için önemli ipuçlarını ihtiva etmektedir¹²⁵.

¹¹⁷ Saklan, Bîlal, “Esed b. Müsâ”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul 1995, c.XI, s.367.

¹¹⁸ Esed bin Musa, **Kitâbu'z-Zühd**, ed.Raif Georges Khoury, Otto Harrassowitz, Wiesbaden 1976, 50+124s. (ISAM).

¹¹⁹ Esed b. Müsâ, **Kitâbu'z-Zühd**, tah.Ebû İshâk el-Huveynî el-Eserî, Mektebetu'l-Vayî'l-İslâmî, Riyad 1993.

¹²⁰ Kandemir, M.Yaşar, “Ahmed b. Hanbel”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul 1989, c.II, s.75-80.

¹²¹ Ahmed b. Hanbel, **Kitâbu'z-Zühd**, Beyrut 1983.

¹²² Ahmed b. Hanbel, **Kitâbu'z-Zühd**, tah.M.Said Besyûnî Zağlûl, Dâru'l-Kitâbî'l-Arabî, Beyrut 1406/1986.

¹²³ el-Maraşlı, Yusuf Abdurrahman, **Fehresü Ehâdisi Kitâbî'z-Zühd li'l-İmâm Ahmed**, Dâru'n-Nûru'l-İslâmî, Beyrut 1408/1988, 208s.

¹²⁴ Ahmed b. Hanbel, **Kitâbu'z-Zühd**, çev.M.Emin İhsanoğlu, İz yay., İstanbul 1997.

¹²⁵ Aşkar, Tasavvuf Tarihi Literatürü, s.25-26.

e. Hennâd bin es-Serî b. Mus'âb et-Temîmî ed-Dârimî (ö.241/855) - Kitâbu'z-Zühd

Eseri tahkik eden Abdurrahman Abdülcebbar el-Ferîvâî, Kitâbın asıl nüshasının kapağında isminin "Kitâbu'z-Zühd fi'd-Dünyâ ve mâ fihâ" şeklinde geçtiğini, ancak Gare'te bulunan nüshada ve kaynaklarda isminin Kitâbu'z-Zühd olduğunu zikretmektedir. Kitap bize Muhammed b. Salih b. Zurayh el-Akberî, İbrahim b. Ömer el-Bermekî ve Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Abbas tarihiyle ulaşmıştır. Hennâd b. es-Serî'nin bu eseri zühd, rekâik, verâ, âdâb, birr, sıla, kıyamet halleri vs. konular esas alınarak meydana getirilen bir eserdir. Eserde 115 bab başlığı, tekrarlarıyla birlikte 1445 rivâyet bulunmaktadır¹²⁶. Eser Abdurrahman Abdülcebbar el-Ferîvâî tarafından tahkik edilip hadisleri tahrir edilmiş ve iki cild halinde basılmıştır. Ayrıca, muhakkik eserin sonuna âyetlerin, hadislerin, diğer haberlerin, şahısların, bab isimlerinin ve kitapların birer fihristini koymuştur¹²⁷.

f. Hâris b. Esed el-Muhâsibî (ö.243/857) – el-Mesâil fi'z-Zühd

Eser, Muhâsibî'nin talebeleri tarafından zühd konusunda kendisine sorulan sorulara verilen cevaplardan oluşmaktadır. Muhâsibî'nin zühdle ilgili görüş ve düşüncelerini içeren bir eserdir. Soru kitapçığı şeklinde bulunan eser, tamamen rivâyetlerden meydana gelmemektedir. İşlenen konuyla ilgili rivâyetlere ihtiyaç hissediliyorsa yer verilmektedir. Diğer Kitâbu'z-Zühdler gibi, bir hadis Kitâbına benzer tarzda rivâyetlerden oluşmayıp Muhâsibî'nin zühd ile ilgili fikir ve düşünlerinden oluşmaktadır. Muhâsibi konunun rivâyet yoluyla değil, felsefesiyle uğraşmaktadır. Eserin ilk neşri Muhâsibî'nin el-Mesâil fi' A'mâli'l-Kulûb ve'l-Cevârih adlı eseriyle birlikte yapılmış ve Abdülkadir Ata tahkikiyle basılmıştır (Kahire 1969). Daha sonra Mustafa Abdülkadir Ata tarafından da tahkik edilen eser, hadisleri tahrir edilip tekrar basılmıştır. Ayrıca muhakkik, bunlarla birlikte eserde anlaşılmayan yerlere açıklamalar koymuş, metinde görülen bazı yanlışlıkları eserin yazmalarıyla karşılaştırmalar yaparak düzeltilmiş ve daha istifadeli hale getirmiştir¹²⁸.

g. Ebû Davud Süleyman b. Eş'as es-Sicistanî el-Ezdî (275/888) - Kitâbu'z-Zühd

Eser, sahabe ve tabiîn isimleri esas alınarak tasnif edilmiştir. Ben-i İsrail ile ilgili bazı haberlerle başlayan eserde Saîd b. Zeyd dışındaki aşere-i mübeşşereye yer verilmiştir. Kendisinden haber rivâyet edilen sahâbenin sayısı elli dördtür. Kitapta yer alan haberlerin çoğunluğunu tâbiîn'in büyüklerinin haberleri oluşturmaktadır. Eserde yer alan haberlerin sayısı 521'e ulaşmaktadır¹²⁹. Eser Ebû Temîm Yâsir b. İbrahim b. Muhammed ve Ebû Bilâl Ğuneym b. Abbâs b. Ğuneym tarafından tahkik edilmiştir. Muhakkikler tarafından her rivâyet tahrir edilmiş, tahrir yapıldıktan sonra hadisî sîhhati ile ilgili hükümler dipnotlarda belirtilmiş, rivâyetlerde geçen ricâl hakkında bilgiler verilmiş ve eserin sonuna âyetlerin, hadislerin, diğer haberlerin, şahısların, yerlerin ve kitapların birer fihristi konulmuştur¹³⁰.

h. Ebû Bekr Ahmed b. Amr İbn Ebî Asım en-Nebîl ed-Dahhâk (ö.287/901)- Kitâbu'z-Zühd.

Ahmed bin Amr, aslen Basra'lı olup, 122/739'da Mekke'de doğdu. Fıkıh ve Hadis ilminde oldukça mâhir ve derin idi. O dönemin en meşhur âlimlerinden ders almak için Mekke'ye gelmişti. Hadis ilminde bir çok talebe yetiştirmiştir. Eser Dr.Abdulâlî Abdulhamid el-A'zamî el-Ezherî tarafından tahkik edilmiştir. Zühdle ilgili

¹²⁶ Yıldırım, Ahmet, "Kur'ân ve Sünnet Işığında Zühd ve Zühd Edebiyatı", *Kitâbü'z-Zühd*, çev.Enbiya Yıldırım, İstanbul 2000, s.44.

¹²⁷ Hennâd bin es-Serî, *Kitâbu'z-Zühd*, tah.Abdurrahman Abdülcebbar el-Ferîvâî, Dâru'l-Hulefâ li'l-Kitâbi'l-İslâmî, Kuveyt 1985.

¹²⁸ el-Muhâsibî, Hâris, *el-Mesâil fi'z-Zühd*, tah.Mustafa Abdülkadir Ata, Mektebetu't-Türâsî'l-İslâmî, Kahire 1986.

¹²⁹ Yıldırım, Ahmet, "Kur'ân ve Sünnet Işığında Zühd ve Zühd Edebiyatı", *Kitâbü'z-Zühd*, s.45.

¹³⁰ Ebû Dâvûd, *Kitâbü'z-Zühd*, tah.Ebû Temîm Yâsir b. İbrahim b. Muhammed ve Ebû Bilâl Ğuneym b. Abbas b. Ğuneym, Kahire 1993, 519 s.

konular esas alınarak oluşturulan kitapta 288 rivâyet bulunmaktadır. Bu rivâyetlerin çoğu merfu rivâyetlerdir. Muhakkik bu rivâyetlerin hepsinin tahkikini yapmış, yeri geldiğinde senedeki ricâl hakkında bilgiler vermiştir¹³¹.

1. Ebûbekr Ahmed b. el-Huseyn el-Beyhakî (ö.458/1066) – Kitâbu'z-Zühdi'l-Kebîr

Beyhakî, 384/994 yılında Beyhak'ın köylerinden Husrevcird'de doğdu. İslâm âleminin iç ve dış çalkantılarla karıştığı bir dönemde yaşadı. Horasan âlimlerinden önce hadis, sonra fıkıh öğrendi. Daha sonra Irak ve Hicaz'da ilim öğrenmek maksadıyla seyahatlar yaptı. Hadis ilmini tercih ederek ağırlıklı olarak bu ilimle meşgul oldu. Meşhur mutasavvıf Abdurrahman es-Sülemî (ö.412/1021), mütekelim İbn Fûrek (ö.406/1015) ve İmâmu'l-Harameyn el-Cüveynî (ö.438/1046) onun hocaları arasındadır. Kendisi Şafîî olduğu için eserlerinin çoğunluğunu bu mezhebin görüşlerini teyid amacıyla yazdığı anlaşılmaktadır. es-Sünenu'l-Kübrâ'sı başta olmak üzere tespit edilmiş yirmi üç eseri vardır. Beyhakî'nin eserlerinde uydurma olduğunu bildiği için hiçbir sözü nakletmediği kaydedilir. Böylesine verimli bir hayat yaşayan Beyhakî, 458/1066'da Nişabur'da vefat etti, oradan memleketi Beyhak'a götürülerek defnedildi¹³².

Kitap bölüm ve kısımlara ayrılmış, konulara göre tertip edilmiş, rivâyetler buna göre taksim ve tasnif edilmiştir. Bu konular, uzlet, dünyaya önem vermeme, nefse ve arzularına muhalefet etme, emelleri azaltma, ölüm gelip çatmadan önce hayatı değerlendirme, verâ ve takva gibi konulardır. Müellif bu konuları ele alırken, konularla ilgili olabilecek çokça şiiri de kullanmıştır. Beyhakî'nin bu eseri günümüzde Amir Ahmed Haydar tarafından tahkik edilmiştir¹³³. Muhakkik, nüshalarda bulunmayıp ona atfedilen altı rivâyeti daha ekleyerek sayıyı 989'a yükseltir. Rivâyetlerin başı genellikle "Haddesenâ, Ahberenâ" formuyla başlar. Bu matbu nüsha için Muhakkik çalışmanın sonuna, hadis, şahıslar ve sözleri, âyet fihristi hazırlamış ve eserden faydalanmayı kolaylaştırmıştır. Birinci bölümde 229 rivâyetin genel konusu zühde doğrudan ilgilidir. İkinci bölümdekiler genel zühde ilgili konular olup, 223 rivâyetidir. İkinci bölümün birinci kısmında kasru'l-emel, amellerle oyalanma ve ecele ilgili rivâyetler vardır. Eser, beş bölümde tamamlanmış olup, çok fazla sistematik görünmemektedir.

8. Sonuç

Dünyayı, insanlara süslü ve güzel görünerek onları kendine çeken ve Allah'a kavuşmaktan men eden çirkin bir şey¹³⁴ olarak tarif eden İmâm Gazali gibi, mutasavvıfların genel tavrı, dünyaya karşı menfî yaklaşımdır. Ancak, mutasavvıflar dünyayı sevmemeyi, ona bağlanmamayı vurgularken, dünyadan el etek çekip, bir köşede uzlet hayatı yaşamayı tavsiye etmemekteydiler. Dünya içinde, "halvet der encümen" anlayışı ile dünyaya gönül vermeyerek, onun geçiciliğine aldanmayarak yaşamaktaydılar. Çünkü, İslâmî zühde telakkisi, insan-dünya ilişkisinin sınırlarını çizmekte, her türlü aşırılıklardan uzak bulunmakta, maddeyi değil, maddeye bağımlılığı terk etmeyi istemektedir. İslâmî zühde anlayışında herhangi bir malın zayı' olması söz konusu değildir, Allah'ın kulları için kıldığı herhangi bir nimetin yasaklanması görülmemektedir. Haram malın azabına, helâl malın hesabına hazır olmak kayı' ve şartıyla insan bütün dünya nimetleri ile içice olabilir.

Hz.Peygamber (s.)'in zühde anlayışında, onun dünya ve maddeyi aştığını, insanların zühde en önde geleni olduğunu, lüks ve israftan uzak bir yaşantı sergilediğini, cömertliği, çalışmayı ve Allah'ın rızasını gözetmeyi şiar edindiğini

¹³¹ İbn Ebî Asım, *Kitâbu'z-Zühde*, tah.Abdulâlî Abdulhamîd el-A'zamî el-Ezherî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1985.

¹³² Kandemir, M.Yaşar, "Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1992, c.VI, s.58-59.

¹³³ Beyhakî, *Kitâbu'z-Zühdi'l-Kebîr*, tah.Amir Ahmed Haydar, Dâru'l-Cinân, Beyrut 1408/1987.

¹³⁴ Gazzali, Muhammed Ebu Hamid, *Kimyâ-yı Saâdet*, çev.Ahmed Faruk Meyan, Bedir yay., İstanbul 1979, s.372.

görmekteyiz. Hz. Ali'nin şu sözü, sahabe toplumunun zühd anlayışlarını özetler niteliktedir: "Eğer bir kişi, Allah'ın rızasını gözeterek yeryüzündeki bütün varlığı toplasa da o kişi, zâhid diye anılır. Ama başka bir kişi, Allah rızasını gözetmeden, yeryüzündeki bütün varlık ve servetleri terk etse zâhid diye isimlendirilemez. Böyle yapmakla Allah'a kulluk da etmiş olmaz. Şu halde, dünya malını alırsınız da, onu terk edersiniz de Allah için olmalıdır. Bilin ki, hikmet sahibi bir insan, dünya varlığını aldığı anda onu bir eczacı gibi alır. Eczacı, eline bir yılan aldığı zaman, onun faydasını da zararını da bildiği için zehirden emin olur. Dolayısıyla ondan faydalanmak ve onunla başkalarına faydalı olmak için çalışır"¹³⁵.

Hakk'a giden yolda dünya ile ilgili tüm ilişkilerin insana engel olmaması, kişinin bu konuda maddeyi mutlaka aşması, onun geçiciliğini, gaye haline getirilmemesi gereğini kavraması gerekmektedir. Gerçek anlamda zühd, Ebu Süleyman ed-Dârânî'nin deyimini ile, "seni Hakk'tan alıkoyan şeyleri terk etmek"¹³⁶, paranın, maddenin, dinar ve dirhemin kulu, kölesi olmamak, ona gönülde ve kalpte yer vermemek, dünya için âhireti satmamak, uzun vadeli ama kalıcı menfaatler karşısında, yakın fakat geçici olan menfaatleri tercih etmemek, maddî değerleri manevî değerlerin önüne geçirmemek, demektir.

9. Kaynakça

- Abdulah b. Mübârek, **Kitâbü'z-Zühd ve'r-Rekâik**, tah.Habiburrahman Azamî, Beyrut 1386;**Kitâbü'z-Zühd ve'r-Rekâik –Zâhidlik ve İncelikleri-**, ter.M.Adil Teymur, Seha Neşriyat, İstanbul 1992.
- Afifi, Ebu'l-Ala, **Tasavvuf İslâm'da Manevî Devrim**, ter. H.İbrahim Kaçar-Murat Sülün, Risale yay. İstanbul 1996.
- Ahmed b. Hanbel, **Kitâbü'z-Zühd**, Beyrut 1983;**Kitâbü'z-Zühd**, ter.M.Emin İhsanoğlu, İstanbul 1993; **Kitâbü'z-Zühd**, tah.M.Said Besyûnî Zağlûl, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1406/1986.
- Ahmed b. Hanbel, **el-Musned**, tah.Abdullah Muhammed ed-Derviş, Beyrut 1991.
- Asım Efendi, **Kâmus Tercümesi**, Matbaatü Bahriyye, İstanbul 1304-1305
- Aşkar, Mustafa, **Tasavvuf Tarihi Literatürü**, Kültür Bakanlığı yay., Ankara 2001.
- Attar, Ferîdüddin, **Tezkiretu'l-Evliyâ**, çev.Süleyman Uludağ, Erdem yay., İstanbul 1991.
- Aydınlı, Abdullah, **Doğuş Devrinde Tasavvuf ve Hadis**, Seha Neşriyat, İstanbul 1986.
- Azzam, Abdurrahman, **Resul-i Ekrem'in Örnek Ahlâkı**, çev.Hayrettin Karaman, Yağmur yay., İstanbul 1975.
- Beyhakî, **Kitâbü'z-Zühdü'l-Kebîr**, tah.Amir Ahmed Haydar, Dâru'l-Cinân, Beyrut 1408/1987;**Kitâbü'z-Zühd**, çev.Enbiya Yıldırım, İstanbul 2000.
- Buhârî, İsmail b. İbrahim, **Sahîhu'l-Buhârî**, İstanbul, ts.
- Cebecioğlu, Ethem, **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, Rehber yay., Ankara 1997.
- Darimi, Abdullah b. Abdîrahmân es-Semerkind, **Sunenu'd-Darimi**, tah.Fevvaz Ahmed Zemrelî, Hâlid es-Seb' el-Âlem, Beyrut 1987.
- Ebû Dâvud Sicistânî, **Kitâbü'z-Zühd**, tah.Ebu Temim Yasir b. İbrahim, Ğanim b. Abbas, Kahire 1993.
- Eraydın, Selçuk, **Tasavvuf ve Tarikatlar**, İstanbul 1990.
- Esed bin Musa, **Kitâbü'z-Zühd**, ed.Raif Georges Khoury, Otto Harrassowitz, Wiesbaden 1976; **Kitâbü'z-Zühd**, tah.Ebû İshâk el-Huveynî el-Eserî, Mektebetu'l-Vayî'l-İslâmî, Riyad 1993.
- Fazlurrahman, **İslâm**, çev.Mehmet Dağ-Mehmet Aydın, İstanbul 1981.
- Gazzali, Muhammed Ebu Hamid, **İhyau Ulumi'd-Din**, Daru'l-Cil, Beyrut 1992.
- Gazzali, Muhammed Ebu Hamid, **Kimyâ-yı Saâdet**, çev.Ahmed Faruk Meyan, Bedir yay., İstanbul 1979.
- Hatîb Bağdâdî,Ebûbeker Ahmed b. Ali, **Târîhu Bağdad**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, ts.
- Hennâd bin es-Serî, **Kitâbü'z-Zühd**, tah.Abdurrahman Abdülcebbâr el-Ferîvâî, Dâru'l-Hulefâ li'l-Kitâbi'l-İslâmî, Kuveyt 1985.

¹³⁵ İsfehânî, Ebu'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed b. el-Fadl er-Rağîb, **ez-Zerî'a ilâ mekârimi's-şerî'a**, Matbaatu'l-Vatan, Kahire 1299, s.161.

¹³⁶ Attar, Ferîdüddin, **Tezkiretu'l-Evliyâ**, çev.Süleyman Uludağ, Erdem yay., İstanbul 1991, s.307.

- Heysemî, Ali b. Ebîbekr, **Mecmeu'z-Zevâid ve Menbeu'l-Fevâid**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, ts.
- Hucvirî, Ali b. Osman, **Keşfu'l-Mahcûb**, arb.ter. Mahmud Ahmed Mâdî Ebu'l-Azâim, thk.İbrahim Dessûkî Daru't-Turâsî'l-Arabi, Kahire 1974; çev.Süleyman Uludağ, İstanbul 1982.
- İbn Ebî Asım, **Kitâbu'z-Zühd**, tah.Abdulâlî Abdulhamîd el-A'zamî el-Ezherî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1985.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâlüddin Muhammed b. Mükerrrem el-Afriki, **Lisânu'l-Arab**, Dâru Beyrut, Beyrut 1955-1956.
- İbn Sa'd, Muhammed, **et-Tabakatu'l-Kübra**, Dâru Sâdir, Beyrut, ts.
- İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahman, **Telbîsu İblîs**, Beyrut 1992.
- İmâm-ı Rabbânî, **Mektubat-ı Rabbânî**, çev.Abdulkadir Akçiçek, Cümle yayınları, İstanbul 1985.
- İsfehânî, Ebu'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed b. el-Fadl er-Rağîb, **ez-Zerî'a ilâ mekârimi's-şerî'a**, Matbaatu'l-Vatan, Kahire 1299.
- Kandemir, M.Yaşar, "Ahmed b. Hanbel", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul 1989, c.II, s.75-80.
- Kandemir, M.Yaşar, "Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul 1992, c.VI, s.58-59.
- Kara, Mustafa, **Din Hayat Sanat Açısından Tekkeler Ve Zaviyeler**, İstanbul 1990.
- el-Kâşânî, Abdurrezzâk, **Mu'cemu Istilâhâtî's-Süfiyye**, thk.Abdulâlî Şahin, Kahire 1992.
- Kelabazi, Ebu Bekir Muhammed, **et-Taarruf li-Mezhebi Ehli't-Tasavvuf**, tah.Mahmud Emin en-Nevevî, el-Mektebetu'l-Ezheriyyetu li't-Turas, Kahire 1992.
- Koçyiğit, Talat, **Hadis Tarihi**, AÜ.İlahiyat Fakültesi, Ankara 1988.
- Köksal, M.Asım, **İslâm Tarihi Hz.Muhammed ve İslâmiyet (Mekke Devri)**, Şamil yay., İstanbul 1987.
- el-Kuşeyrî, Ebu'l-Kasım Abdülkerim, **er-Risâletu'l-Kuşeyriyye fi İlmî't-Tasavvuf**, Haz.Ma'ruf Zerrik, Ali Abdulhamid Baltacı, Daru'l-Hayr, Beyrut 1993.
- Kübra, Necmuddin, **Tasabvufî Hayat**, haz.Mustafa Kara, Dergâh yay., İstanbul 1980.
- Malatî, Ebu'l-Huseyn, **et-Tenbîh ve'r-Redd**, nşr.M.Zâhid el-Kevserî, Beyrut 1968.
- Maraşlı, Yusuf Abdurrahman, **Fehresü Ehâdîsi Kitâbi'z-Zühd li'l-İmâm Ahmed**, Dâru'n-Nûru'l-İslâmî, Beyrut 1408/1988.
- el-Mekkî, Ebû Talib, **Kûtu'l-Kulûb**, Kahire 1315.
- el-Muhâsibî, Hâris, **el-Mesâil fi'z-Zühd**, tah.Mustafa Abdülkadir Ata, Mektebetu't-Turâsî'l-İslâmî, Kahire 1986.
- Müslim, Ebu'l-Huseyn el-Kuşeyr, **Sahhu Muslim**, tah.Muhammed Fud Abdulbk, Beyrut 1983.
- Nicholson, Reynold A., **Fi't-Tasavvufi'l-İslâmî ve Tarihihi**, çev.Ebu'l-Ala Afifi, Kahire 1375/1956.
- Nicholson, Reynold A., **The Mystics of Islam**, Oxford University Press, 1959.
- Rûmî, Mevlânâ Celâleddin, **Fîhi Mâ Fîh**, ter.Ahmed Avni Konuk, yayına haz.Selçuk Eraydın, İstanbul 1994.
- Rûmî, Mevlânâ Celâleddin, **Mesnevî Tercemesi ve Şerhi**, ter.ve şrh.Abdülbâkî Gölpinarlı, İnkılâp yay., İstanbul 1990.
- Saklan, Bilal, "Esed b. Mûsâ", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul 1995, c.XI, s.367.
- Schimmel, Annemarie, **Tasavvufun Boyutları**, ter. Ender Güral, Ankara 1982.
- Serrâc, Ebu Nasr et-Tûsî, **el-Luma'**, tah. Abdülhâlim Mahmud-Abdülbaki Sürur, Dâru'l-Kutubi'l-Hadise, Kahire 1960.
- Sühreverdî, Ebu Hafs Şihabuddin, **Avarifu'l-Maarif**, Mektebetu'l-Kahire, Kahire 1393/1973.
- et-Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr, **Tarihu'l-Ümem ve'l-Mülûk**, Dâru'l-Kâlem, Beyrut, ts.
- et-Taftazânî, Ebu'l-Vefâ, **Medhal ile't-Tasavvufi'l-İslâmî**, Daru's-Sekâfe, Kahire 1991.
- Tatçı, Mustafa, **"Tasavvuf ve Rumûz"**, Yesevîlik Bilgisi, Ahmet Yesevî Vakfı yay., Ankara 1998.
- Tirmizî, Muhammed b. İsa, **el-Câmiu's-Sahîh**, tah.Kemâl Yusuf el-Hût, Beyrut 1987.
- Uğur, Mücteba, **Hadis İlimleri Edebiyatı**, TDV Yayınları, Ankara 1996.
- Uysal, Muhittin, "Dünyayı Yeren Asılsız Haberler, Tasavvuf ve İslâm", **Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Konya 2001/Güz, Yıl:2001, Sayı:12, s.89-122.
- Vekî' b. Cerrah, **Kitâbu'z-Zühd**, ter.Abdurrahman Ferivâî, Dârü's-Samiî, Riyad 1415/1994.
- Yetik, Erhan, **"Hz.Muhammed (s.a.v.)'in Zühd Ve Takvası"**, Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Samsun 1993, Sayı:7, s.127-135.
- Yıldırım, Ahmet, "Kur'an ve Sünnet Işığında Zühd ve Zühd Edebiyatı", **Kitâbü'z-Zühd**, çev.Enbiya Yıldırım, İstanbul 2000.

kadir özköse

Yılmaz, H.Kâmil, "Kur'ân-ı Kerim ve Sünnette Tasavvuf", **Tanımı, Kaynakları ve Tesirleriyle Tasavvuf**, Seha Neşriyat, İstanbul 1991.
Zebidî, **Tâcu'l-Arûs**, Matbaatu'l-Vehbiyye, Kahire 1287.